

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Соціокультурна ідентичність носіїв ямної та катакомбної культур за даними археології»

«Social and cultural identity of representatives of Pitgrave and Catacomb cultures on the base of archaeological data»

Виконала: здобувачка заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Нестеренко Ольга Василівна

Керівник д.і.н., проф. Сминтина О. В. _____

Рецензент к.і.н. Демченко О. В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2024 р.

Захищено на засіданні ЕК №__

протокол № ____ від _____ 2024 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

Голова ЕК

(підпис)

(прізвище, ім'я)

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Одеса 2024

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I Історіографія дослідження культур епохи бронзи в Північно-Західному Причорномор'ї	10
Розділ II Соціокультурна ідентичність: характеристика поняття.....	21
Розділ III Супровідний інвентар в похованнях епохи бронзи на прикладі ямної та катакомбної культур Північно-Західного Причорномор'я.....	35
3.1. Вікова ідентифікація особистості на основі аналізу археологічних знахідок.....	37
3.1.1. Вікова ідентифікація носіїв ямної культури.....	39
3.1.2. Вікова ідентифікація носіїв катакомбної культури.....	42
3.2. Професійна ідентифікація особистості на основі аналізу археологічних знахідок.....	45
3.2.1. Професійна ідентифікація носіїв ямної культури.....	46
3.2.2. Професійна ідентифікація носіїв катакомбної культури.....	48
3.3. Гендерна ідентифікація особистості на основі аналізу археологічних знахідок	50
3.3.1. Гендерна ідентифікація носіїв ямної культури.....	51
3.3.2. Гендерна ідентифікація носіїв катакомбної культури.....	54
3.4. Відображення соціального статусу через супровідний інвентар в похованнях епохи бронзи.....	58
3.4.1. Відображення соціального статусу через супровідний інвентар носіїв ямної культури.....	59
3.4.2 Відображення соціального статусу через супровідний інвентар носіїв катакомбної культури.....	61
Висновки	67
Список джерел та літератури.....	70
Додатки.....	77

Вступ

Актуальність. Регіон Північно-Західного Причорномор'я зі своїми специфічними умовами проживання має певні відмінності в культурному та матеріальному аспектах. Культури, що населяли цей ареал, відрізнялись навіть від своїх побратимів з інших регіонів. Різноманітне вивчення культур, що проживали на цій території, дасть змогу заповнити важливу нішу в історії передусім України, а також сусідніх держав.

До того ж ямна культурно-історична спільність – це не просто групка, що населяла Причорноморські степи, а потужна спільнота, котра відігравала не останню роль в суспільстві часів бронзи. Деякі вчені навіть порівнюють її з королівствами Європи у ранньому середньовіччі. Частина цієї громади з цікавими варіаціями побуту знаходиться у нас під носом. Залишилось лише вивчити її. Важливо не пропустити цей момент, адже з року в рік пам'ятки руйнуються силами природи та діяльністю людини.

Ямна культура Північно-західного Причорномор'я, або як її ще називають Буджацька культура, простягається не лише на територію української держави. Вона охоплює також Молдову. Спільне вивчення археологічного спадку може сприяти встановленню дружніх відносин між двома сусідськими народами.

Обидві розглянуті мною культури займали велику нішу в житті тогочасного континенту. Їх територіальні рамки не обмежувались лише кордонами Південно-Західної України, але тут їм вдалось сформувати окрему культурну локацію, що має відмінності від представників ямної та катакомбної культури інших територій.

До того ж метод, що використовується для написання цієї дипломної роботи є досить молодим та інноваційним. Контекстуальний аналіз лише починає входити в науку, як основний для розкриття певної теми. Але він є досить прогресивним та обіцяє багато користі.

Питання соціокультурної ідентичності зараз більше ніж на часі. Наразі поняття «ідентифікація» та «ідентичність» набувають особливої популярності

як в науковому просторі, так і в соціальних тенденціях. Проблематика вивчення ідентифікації містить у собі описові характеристики особистості, соціальних груп і служить основою для розуміння та роз'яснення механізмів структури особистості, індивідуальної, групової свідомості й поведінки. Дослідження ідентифікації є складним процесом пізнання як індивіда, так і всього суспільства одночасно, адже вони нерозривно пов'язані в процесі створення моделі поведінки, яка б могла допомогти асимілюватись в рамках суспільних правил.

Сучасне суспільство намагається переосмислити себе та своє місце у цьому світі. Нові економічні та технічні умови життя дозволили відійти від традиційних форм відносин та переосмислити старі ролі. Рівні права між чоловіками та жінками, усвідомлення того, що дитина також є цілісною особистістю та визнання її на рівні з дорослими, збільшення категорій статевих ідентифікацій. Це ще не повний перелік змін, з якими зіткнулось людство.

Технічний процес йде в гору з надзвичайною швидкістю, тому обриси побутової рутини змінюються з такою швидкістю, що людство ледве встигає переглядати старі ролі та сценарії в спробі відповідати матеріальній культурі. І якщо поява машинної промисловості у Англії, що ширилась світом та стабілізувалась ще не менш як століття, але все ж спричинила велику кризу в соціальній та економічній сферах, то постійний процес наукових і технічних революцій на сьогодні не дає навіть достатньо часу для цього. Тому надзвичайно важливо розвивати соціальні та філософські сфери, аби дати раду людині як особистості в таких екстремальних умовах.

В питанні створення нового не останнє місце займає момент усвідомлення старого, підведення підсумків та узагальнення змін, які відбулись чи ще тільки назрівають. Спроба усвідомити соціокультурну ідентифікацію носіїв явної та катакомбної культур дасть суспільству можливість відслідкувати витоки наявної соціальної системи та може надати порівняльну базу для дослідження сучасних соціальних явищ.

Мета. Дослідити та структурувати основні патерни поховальної обрядовості катакомбної та ямної культур та створити на основі цих даних моделі основних типів соціальної ідентифікації носіїв цих культур.

Завдання. Детально вивчити та проаналізувати супровідний інвентар з під курганних поховань ямної і катакомбної культур Південно-Західного Причорномор'я. На основі отриманих даних визначити соціально-знакову функцію керамічного посуду в обраних культурах.

Об'єкт та предмет. Об'єктом дослідження є поховальний інвентар, виявлений в процесі археологічних досліджень курганних поховань ямної та катакомбної культур на території Південно-Західного Причорномор'я.

Предметом дослідження є соціальна структура та суспільні практики в спільнотах бронзової доби на основі інтерпретації супровідного інвентарю в похованнях ямної і катакомбної культур.

Хронологічні і територіальні межі дослідження.

Дослідники визначають період існування катакомбної КІС в цілому в рамках 2700-2000 ВС, з виділенням раннього етапу – періоду складання катакомбних культур в діапазоні 2700-2500 ВС. За радіокарбонowymi визначеннями у Північно-Західному Причорномор'ї найдавніші поховання зафіксовано вже в 31-33 ст. до н. е. Дещо пізніше вони з'являються у Подніпров'ї та у Приазов'ї. [61]

Цілком природно, що на різних територіях час побутування однокультурних пам'ятників може не збігатися. На сході вони освоїли території Нижнього Поволжя і Подоння, на заході перейшли річку Прут, займаючи, в цілому степову і частково лісостепову зони України і Росії. Південна межа проходить по степовому Криму. З північної сторони територія обмежується верхів'ям річок Сіверський Донець, Орель, досягаючи середньої течії Дону. [48]

Ямна КІС охопила величезний шматок східної Європи. Її кордони сягають від Південного Уралу на півночі до Нижнього Дунаю на півдні. Вона зачіпає Україну, Росію, Болгарію, Угорщину, Сербію, Молдову. [5]

Щодо хронології існування цієї культури, то вона простежується за приблизно 40 показниками радіокарбонного дослідження. Звісно, технічне забезпечення вітчизняних лабораторій не дає повної гарантії щодо точності цих дат. Але вченим вдалося встановити досить точні результати. Ямні пам'ятники в Південно-Західній Україні сягають 3300/3200-2200/2100 років до н.е. [11]

Метод. При підготовці матеріалу для дипломної роботи мною використовувались методи збору та класифікації інформації, її синтезу й аналізу. Зібрана інформація була оброблена методом контекстуального аналізу. Також, при підготовці до цього дослідження було використано метод загального принципу історизму та порівняльний аналіз різних культур.

Стан вивчення. Процес вивчення культурних пам'яток в Південно-Західній Україні почався ще півтори сотні років тому. За такий довгий період уявлення дослідників про історичні епохи та археологічні культури цієї місцевості постійно змінювались за рахунок розширення дослідної бази та вдосконалення методики роботи з нею.

Катакомбна та ямна культури залишили по собі надзвичайно репрезентативний матеріал у порівнянні з іншими культурами, що практикували підкурганні поховання. На сьогоднішній день регіон може похизуватись кількома тисячами поховань з боку обох культур, що вирізняються яскравим поховальним обрядом. Нечисельні поселення не були розглянуті під час написання цієї роботи, адже репрезентують більше життя суспільства вкупі. А от данні поховальної обрядовості більш інклюзивні та описують саме особистість, яка похована.

Дослідження ямної та катакомбної культур неодноразово висвітлювались в різних монографічних працях. Інтенсифікація археологічних досліджень курганних поховань з середини шестидесятих років зробили проблематику життєдіяльності обох спільнот основною в археології цієї місцевості.

Для написання дипломної роботи було використано шістьдесят сім одиниць літератури. З них тридцять вісім складають джерельну базу дослідження. Решту

складають монографії та дослідження з археології ямної та катакомбної культур, етнології, соціології та психології людини.

В основі дослідження лежать дані, зібрані з звітів про археологічні дослідження курганних могильників та поодиноких насипів. Серед дослідників, які займалися цим питанням були Гаврилюк Н.О., Шмаглій Н.М., Савва Е.Н., Петренко В.Г., Бунятян Е.П., Островерхов А.С. Ковпаненко Г.Т., Іванової С.В., Ветчинникова Н. Є., Алексеева І.Л., Булатович С.А., Чернякова І.Т., Андрух С.І., Добролюбский А.О., Бейлекчи В. В., Хахеу В.П., Бубулич В.Г., Гудкова А.В., Тощев Г.Н., Чеботаренко Г.Ф., Дворянінова С.О., Демченко Т., Дзиговського А.Н., Загинайло А.Г., Субботін Л.В. Зі звітів проведених ними експедицій було вибрано інформацію про поховання обраних для дослідження культур, їх структуру та деталі розміщення поховального інвентарю і самого кістяка. На основі зібраної інформації було створено досить велику базу описів поховань, в яку включаються 311 поховання ямної культури та 159 поховань катакомбної культури, що розташовані в Україні і Молдові на території Південно-Західного Причорномор'я.

У виконанні даної роботи значні знання та навички були почерпнуті з теоретичної літератури наступних авторів: Демченко О.В., Пустовалов С.Ж., Кривцова-Гракова О.О. Їхні роботи містять теоретичні засади дослідження катакомбної та ямної культур, а також цікаві ідеї, які були використані в процесі виділення соціально-знакової функції інвентарю.

Оскільки робота включає в себе дослідження не лише суто археологічних чи історичних аспектів, а й соціальних основ поведінки людини, була задіяна ще одна група літератури. Це статті та монографії спеціалістів з соціології та психології людини, які допомогли окреслити питання соціокультурної ідентичності загалом та окремих його аспектів, а також були використані для інтерпретації супровідного інвентарю і побудови теорій щодо зв'язку матеріальної культури з репрезентацією соціокультурної ідентифікації у представників епохи бронзи.

Окремо слід зазначити ще монографію Завадської В. та співавторів, які займались етнографічним дослідженням символіки українського народу. Її було використано для порівняльної характеристики відношення до смерті у представників епохи бронзи та населення тієї ж території більш пізнього часу.

Дипломна робота є продовженням довготривалого дослідження керамічного поховального інвентарю ямної та катакомбної культур Північно-Західного Причорномор'я, яке вилилось у попередні курсові роботи та дипломну роботу при здобутті освітнього рівня «бакалавр».

Дипломна робота складається з трьох розділів. Третій поділений на чотири підрозділи, які в свою чергу поділені на ще два підрозділи кожен для описання специфіки соціокультурної ідентифікації окремо для ямної та катакомбної культур. В першому розділі описана історіографія дослідження ямної та катакомбної культур на обраній території. В першій частині розповідається коротка історія археологічного та історичного дослідження Південно-Західного Причорномор'я. Розкриваються гіпотези появи в причорноморських степах обраних культур, аналіз умов проживання представників епохи бронзи, та декотрі думки стосовно соціального устрою представників ямної та катакомбної культур.

Другий розділ вміщає в себе загальну інформацію про соціокультурну ідентичність, визначення поняття, основні характеристик та розподіл на групи. В ньому дається загальна характеристика обраних для роботи типів ідентичності, а саме вікова ідентичність, гендерна, професійна та статусна.

Третій розділ присвячено дослідженню супровідного інвентарю в похованнях та поділяється на чотири підрозділи відповідно до кількості ідентифікаційних категорій, що розглядаються. В кожному з них проводиться аналіз поховального інвентарю та будуються теорії на основі отриманих даних щодо соціального ранжування культур бронзового віку та особистісної ідентифікації окремих особин.

Ямна та катакомбна культури звісно мають схожі елементи, але все таки репрезентують самостійні цивілізаційні складники. Тому в роботі кожен з підрозділів поділений ще на дві категорії відповідно до культури, поховальні пам'ятки якої брались для аналізу. В кожному з них загалом проводиться ретельний аналіз знахідок без проведення аналогій з іншою групою.

Встановлення загальної картини соціокультурної ідентичності представників ямної та катакомбної культур вміщено у висновках.

Розділ I

Історіографія дослідження культур епохи бронзи в Північно-Західному Причорномор'ї

В курганах Північно-Західного Причорномор'я відкрито велику кількість поховань різних епох від енеоліту до пізнього середньовіччя. За більш ніж 150 років розкопок одержано чималий археологічний матеріал, який і до теперішнього часу залишається не повністю опублікованим. Але археологічне дослідження території почалось ще до «першої лопати».

Початковий етап археологічних дослідів був пов'язаний не з розкопками археологічних пам'яток, а з їхньою фіксацією. Першу з відомих мап було складено в середині 1840-х років, на ній були позначені кургани й городища Херсонської губернії, на узбережжях Дністра і Дніпра. 1843 року в Наддністрянщині, в Бендерському повіті Бессарабської губернії Т. Олофсон зафіксував 14 великих курганів і курганних груп. О.С. Уваров після поїздки по Північно-Західному Причорномор'ю видав ілюстрований художником звіт археологічних пам'яток півдня Росії «Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря», де міститься й опис курганних груп поблизу Дністровського лиману. Крім того, він провів розкопки одного з найбільших курганів у с. Шаболат на Дністровському лимані. [52]

У другій половині XIX сторіччя були складені військово-топографічні триверстові мапи західних губерній Російської імперії з точними географічними координатами. Мапи Нижньої Наддністрянщини були складені протягом 1868-1877 рр., на них нанесено численні кургани, розміщені вздовж Дністра та його приток і вздовж шляхів. Судячи з мап, кургани розміщалися ланцюжками по лінії північ-південь, що може вказувати напрям переміщень давнього населення. Наразі чимало курганів знищено, тому ці картографічні матеріали мають неабияке значення для археологів під час проведення археологічних польових дослідів, зокрема й розвідок [52]

Виділенням катакомбної та ямної культур, як окремих культурно-історичних феноменів, займався Василь Олексійович Городцов. У 1902 році він традиційно презентував археологічну та етнографічну виставки на XII Археологічному з'їзді в Харкові. На той момент його організація виставки з хронологічним розташуванням експонатів була досить новою для тогочасної науки. А після з'їзду, в 1905 році, вчений опублікував повну характеристику типів досліджених поховань. Його стаття називалась «Результаты археологических исследований в Изюмском уезде, Харьковской губернии 1901 года». [40]

Перше знайомство В. О. Городцова з Україною відноситься до кінця XIX ст., коли він взяв участь у роботі XI АЗ у Києві (1899 р.), де він виступив із ґрунтовною доповіддю про доісторичну кераміку й лише згадував про окремі знахідки на території сучасної України. Тим не менше, цей археологічний з'їзд, на думку дослідників, мав досить важливий вплив на В. О. Городцова, який зробив для себе висновок, що найважливіші археологічні пам'ятки знаходяться на території України [63, с. 331].

Археологічна діяльність В.О. Городцова на території України в першу чергу були пов'язані з Археологічними з'їздами початку XX ст., які проходили в українських містах — Харкові, Катеринославі та Чернігові. Найважливішим досягненням вченого цього часу слід вважали виділення трьох нових археологічних культур — ямної, катакомбної та зрубної. [63, с. 334]

Енеолітичний період у дослідженнях В. О. Городцова до XII Археологічного з'їзду дістав значно більшого значення. Вченим було розкопано й вивчено 41 курган із 74 похованнями, які були віднесені до виділеної ним ямної археологічної культури доби енеоліту. Бронзову добу в Україні В. О. Городцов почав з вивчення виділених ним, пам'яток катакомбної культури. Під час розкопок 1901 р. в Ізюмському повіті Харківської губернії дослідник розкопав 25 курганів, які містили в собі 30 катакомбних поховань. Ще 29 поховань

катакомбного типу було розкопано вченим у 1903 р. на Катеринославщині. [63, с. 331-332]

З початком Першої Світової війни археологічне дослідження території завмирає. Далі революційні події та встановлення нової влади, економічні негаразди і знову війна. Все це не дозволяло приділити час та сили науковцям для археологічних досліджень місцевості. [47]

Лише на кінець 70-х років минулого століття формується повноцінна, саме українська школа соціоархеологічного напрямку. В 1975 році було розроблено метод внутрішньогрупового аналізу ознак з поділом їх на загальні, локальні і приватні. Ця заслуга належить В.Ф. Генінгу і В.А. Борзунову. [47]

Протягом 1968-1969 рр. М.М. Шмаглій та І.Т. Черняков здійснили дослідження курганів у зоні будівництва зрошувальних систем поблизу сіл Маяки, Миколаївка, Єфимівка, Надлиманське та м. Овідіополь на лівобережжі Дністровського лиману в Одеській області. У 1972-1973 А.І. Мелюкова вивчала курганну групу біля с. Бутор. У 1974 р. В.О. Дергачов розкопав групу курганів у с. Гура-Бикулуй. Один з курганів був зведений катакомбним населенням, що трапляється надзвичайно рідко: як правило, катакомбники впускали свої поховання до вже існуючих насипів. [52]

У 1976 р. Л.В. Суботін розкопав могильник біля с. Семенівка, І.Л. Алексеева досліджувала кургани поблизу с. Яськи. Протягом 1978-1980 рр. Суворовська експедиція дослідила близько двох десятків курганів поблизу сіл Оленешть, Пуркар і Нові Раскаєци. Водночас у Дубоссарському і Григоріопольському районах починає розкопки інша експедиція, під керівництвом Н.А. Кетрару і Н.Л. Серової, що дослідила кургани різних епох. Серед відкритих нею протягом 8 років комплексів були й поховання ямної та катакомбної культур у сіл Погреби, Красне, Григоріополь, Василівка. У 1980-90-х рр. археологічні роботи характеризуються незначними масштабами, натомість, завдяки ним відкривають нові пам'ятки ЯК і КК. [52]

Упродовж останніх десятиріч самостійності в археологічній науці України було досліджено великий пласт фактичного матеріалу, який осмислений і синтезований у цілому ряді фахових досліджень. Не припиняються і археологічні івенти (розвідки, розкопки та ін.).

Поховання Північно-Західного Причорномор'я в окремий культурний варіант ямної культурно-історичної області виділив Н. Я. Мерперт (Мерперт 1974). Досліджуючи цей феномен, він зміг виділити декілька варіацій КІС, а саме Передкавказьку, Донську, Волго-Уральську, Сіверо-Донецьку, Приазовську, Придніпровську, Південно-Західну, Північно-Західну та Кримську. [46, с. 32]

А от дослідниця Шапошнікова О.Г. у 1985 році ввела новий термін – «ямна культурно-історична спільність». Дехто вживає його як синонім слова «область», хоча дослідники звертають увагу на певну різницю в етимології цих двох понять.

Ямна культура Карпато-Подністров'я вбирає два відносно самостійних територіально-хронологічних варіанти або горизонти. Один з них, позначений нами як дністровський варіант, є раннім періодом розвитку цієї культури, поширюється на весь простір від лівобережжя Дністра до Східних Карпат, частково включаючи пониззя Дунаю. [46, с. 35]

Другий отримав назву «буджацький», є пізнім періодом цієї культури. На відміну від першого, комплекси цього періоду характерні головним чином для степової зони Дністровсько-Прутського міжріччя. [46, с. 35]

С.В. Іванова вважає, що буджацька «культура», що еволюціонувала протягом близько 900 років (3100/3000— 2000/2100 ВСЕ), є відносно монотонним культурним явищем, що практикує один і той же обряд поховання з позначеною тріадою (на спині з піднятими колінами ногами, скорчено з поворотом і сильно скорчено на боці). Завдяки тривалому розвитку та зовнішнім впливам, ця культура збагатилася своєрідним комплексом матеріалів, більшою чи меншою мірою, характерних для її існування. [46, с. 35]

В процесі пізнання Л. С. Клейн зарахував пам'ятники буджакського типу до особливої культури – «нерушайської», яку І. Т. Черняков перейменував в

«пізньоямну буджацьку». Особливості буджацької культури проявляються вже на стадії формування, що дозволяє синхронізувати її з ямною культурно-історичною областю в цілому, а не тільки з пізньоямним часом. Можна виділити два етапи в розвитку буджацької культури — ранній і пізній, з рубежем в інтервалі 2600/2500 BC. [46, с. 32]

Відомості, отримані за результатами багаторічних розкопок курганів Північно-Західного Причорномор'я, дозволяє охарактеризувати Буджацьку культуру не лише як особливу структурну одиницю в рамках ямної КІО, але і як мобільне суспільство, відкрите до «культурного діалогу» і здатне на далекодистанційні міграції. На це вказують імпорти, імітації, деривати в матеріальному комплексі, а також просування населення на захід, до Балкано-Карпатського регіону. [52]

Носії ямної культури проникли в Балкано-Карпатський ареал на ранніх етапах свого розвитку, про що свідчать радіовуглецеві дати двох регіонів: Нижнього Подунав'я та Північно-Західного Причорномор'я. [49, с. 95]

Широке освоєння ямним буджакським населенням значних територій Карпато-Подунав'я (включаючи інфільтрацію невеликих груп у Прибалтику), що характеризуються мирними відносинами та культурною інтеграцією, здавалося б, суперечать традиційним поглядам на сутність міграційних процесів у кочових суспільствах. Дослідниками найчастіше моделюється така схема: у деяких сприятливих кліматичних умовах у кочовому середовищі відбувається демографічний вибух, а наступ несприятливих умов веде до відтоку надлишку населення інші райони, тобто. До міграції. При цьому як сприятливий фактор розглядається гумідизація клімату (зволоження), а однозначно несприятливим вважається аридизація (посушення). [49, с. 102]

Напівосілий спосіб життя представників епохи бронзи породив суперечки стосовно способу їх приходу на територію степів. Тут думки розділились на тих, хто вважає що вторгнення відбулось декількома руйнівними хвилями, і тих, хто

думає що прихід нового населення відбувався поступово, мирно співіснуючи з місцевими.

На рубежі раннього і середнього періодів епохи бронзи більшу частину Східної Європи займають племена катакомбної культурно-історичної спільності. На сході вони освоїли території Нижнього Поволжя і Подоння, на заході перейшли річку Прут, займаючи, в цілому степову і частково лісостепову зони України і Росії. Південна межа проходить по степовому Криму. З північної сторони територія обмежується верхів'ям річок Сіверський Донець, Орель, досягаючи середньої течії Дону.

Дослідники визначають період існування катакомбної КІС в цілому в рамках 2700-2000 ВС, з виділенням раннього етапу – періоду складання катакомбних культур в діапазоні 2700-2500 ВС. Цілком природно, що на різних територіях час побутування однокультурних пам'ятників може не збігатися. Слід також враховувати, що в одних регіонах контакти між двома культурами могли бути відсутнім зовсім, в інших бути короткотривалими, хоча подекуди більш довгими. [43]

В Північно-Західному Причорномор'ї присутні пам'ятники, пов'язані, інвентарним розмаїттям, з двома культурами катакомбного типу – інгульською і донецькою.

Інгульська катакомбна культура займає значну територію степової України і південний відрізок лісостепової. На заході її пам'ятники відомі в румунській Молдові, на сході – в Орель-Самарському межиріччі, Північному Приазов'ї, на півдні – в степовому Криму. Північний край подекуди доходить до південних районів Київської області. У Північно-Західному Причорномор'ї присутні пам'ятники, переважно, інгульської катакомбної культури. На цих територіях також представлені пам'ятники донецької та мانیчківської культур, але в менших масштабах. [43]

Основні типи поховальних споруд представлені традиційними катакомбами овальної форми з округлим колодязем, більш рідкісні прості ями і

ями з підкладкою. Часом, могильні ями не простежуються. [43] Можна припустити, що катакомби самі по собі були відзнакою певного статусу похованого, адже будівництво такої споруди займало більше часу та сил, аніж звичайна яма. Візьмемо до прикладу Стародавній Єгипет. Будування пірамід не було обов'язковим атрибутом поховання. Простих людей ховали і без них, але піраміди давали можливість підкреслити божественне походження фараона або соціальний статус вельможі, що їх споруджували.

За таких умов цілком реальною можливістю зберегти зв'язок з предками та залишити після себе згадку, як маркер, що територія зайнята стали кургани. Також вони чудово виконують функцію орієнтирів серед безкрайого простору степу.

Серед проблем вивчення культур початку епохи міді-бронзи Східної Європи незмінно залишаються важливими питання хронології та періодизації. Ямна, і катакомбна культури вважаються не просто окремими культурами, що жили на одній і тій же самій території. Дослідниця О.А. Кривцова-Гракова довела, що вони були нерозривно пов'язані одна з одною. При цьому катакомбна культура виступає своєрідним продовженням ямної. [16]

Розселення племен катакомбної культури супроводжувалося контактами з місцевим, переважно, ямним населенням, індикатором чого є інвентар. Вже на ранньому етапі катакомбна культура не є єдиною, в ній проявляються територіальні особливості, які на розвиненому етапі привели до формування окремих катакомбних культур, характеризованих відносно стабільними наборами ознак. [4]

Стосовно території Причорноморських степів існує дві точки зору – про часткову одночасність двох культурних масивів та про короткочасне співіснування пізньоямного та катакомбного населення на визначених територіях. При цьому навіть визначалося, що через полосне співіснування ямних та катакомбних племен в Північно-Західному Причорномор'ї не підтверджує їх одночасності. Нарешті, радіовуглецеві дати у сукупності

дозволили прийняти датування катакомбної КІС в інтервалі 2700–2000 рр. до н.е., тобто було визнано її співіснування з ямною КІС протягом досить довгого часу. [51, с.109]

Одним з головних аргументів противників синхронізації ЯК та КК є відсутність у курганах змінної стратиграфії. С. Братченко пояснював цю ситуацію тим, що катакомбні поховання розташовувалися подалі від центру, аніж ямні, радіус кола, уздовж якого вони розмішувалися, більше. Але саме планіграфія, чітка організація сакрального простору, яка не припускала порушення як однокультурних поховань, так і різних культур, є непрямым підтвердженням відносної одночасності. [51, с. 110]

Треба визнати той факт, що пізнє населення буджацької та катакомбної культур Північно-Західного Причорномор'я розвивалося паралельно протягом довгого часу та стало складовою частиною нового соціального організму. Аналіз матеріальної культури та радіовуглецевих дат не дозволяє нам погодитися з думкою дослідників, які вбачають хронологічний проміжок між ЯК та БК або ж не вбачають ніяких зв'язків між ними, не дивлячись на хронологічну близькість. В Північно-Західному Причорномор'ї фінал III тис. до н.е. пов'язаний з одночасним проживанням та контактами населення трьох культур – згасаючих буджацької та катакомбної і прийшлою бабинською, а також подальшим їх сімбіозом. [51, с. 117-118]

Новий етап у вирішенні проблеми датування ямної культури почався з 70-х років минулого сторіччя, коли автори почали застосовувати радіовуглецеві датування. Однією з перших праць з цієї теми була стаття Д. Я. Телегіна, у якій враховувалося близько 40 перших визначень методом С-14. Підрахунок датувань показав, що більшість поховань належить до відрізка часу між 2500 та 1900-1870 рр. до н. е. (за некаліброваними визначеннями). З цього відрізка часу хронологічно випадали лише окремі поховання, в тому числі одне виявилось більш пізнім, а два - ранніми. На підставі цих даних було зроблено висновок, що

ямна культура може бути датована в межах другої половини III тис.- початку II тис. до н. е. [61, с. 24]

Причому в даному випадку йшлося про пам'ятки пізнього етапу цієї культури, тому що в той час ранньоямні пам'ятки методом С-14 не датувалися. З питанням визначення абсолютного віку ямної культури тісно пов'язана і проблема її періодизації, яка різними авторами вирішується порізно. Так, наприклад, на думку Е. Ф. Лагодовської, О. Г. Шапошникової, М. Л. Макаревича, у розвитку цієї культури в Україні виділялося два основні етапи – ранній і пізній. [61, с. 24]

У всіх хронологічних схемах, починаючи зі схеми В. О. Городцова [7], катакомбна культура чи спільність завжди у часі йшла за ямною. Перші серйозні корективи до схеми В. О. Городцова змусили внести розкопки поселень епохи енеоліту-бронзи в порожистій частині Дніпра. Залягання в одному шарі пізньоямних, інгульських (виділених в окрему культуру значно пізніше О. Г. Шапошниковою) і класичних катакомбних старожитностей, наявність змішаних ямно-катакомбних могил стали підставою для гіпотези про тривале співіснування в Нижньому Подніпров'ї ямної та катакомбної культур. [61, с. 25]

Радіовуглецеве датування дає додаткові аргументи на користь концепції співіснування. Донедавна радіовуглецеве датування катакомбних поховань практично не проводилося. За винятком опублікованих кількох дат [17], катакомбні пам'ятки, особливо інгульської культури, за цим методом не досліджувалися. [61, с. 25]

Важливі не тільки абсолютні дати, а й відносні. Переконливим є той факт, що дві третини часу існування ямної культури пройшли поруч з населенням катакомбних культур. Як бачимо, паралельне існування в районі Північного Причорномор'я двох великих етнокультурних спільностей епохи бронзи сьогодні можна довести не тільки аналізом поховального обряду й інвентарю, а й радіокарбонowymi датами. Суперечить співіснуванню начебто тільки курганна

стратиграфія. Але й тут не все так однозначно. Є випадки і зворотної стратиграфії. [61, с. 25]

За матеріалами визначень зразків кісток з ямних та катакомбних поховань можна впевнено стверджувати, що інгульська і донецька (східнокатакомбна) культури синхронні пізньоямній культурі. Цікаво, що всі три культури з'являються в різний час, а закінчують своє існування практично одночасно на всій території Північного Причорномор'я. Співіснування всіх трьох спільнот тривало щонайменше 800 років. Найпізніша дата для пізньоямного поховання становить 3765 ± 70 років, а для інгульського – 3605 ± 70 років. [61, с. 25]

Першими публікаціями, в яких йшла мова про соціологічні інтерпретації пам'яток були праці В.А. Городцова і Н.І. Веселовського. Вони були опубліковані на початку ХХ століття. Вклад В.А. Городцова в цю проблематику в тому, що він першим виявив взаємозв'язок між поховальними традиціями та соціальною структурою археологічних культур. Дослідник помітив, що поза, в якій ховали померлого, супровідний інвентар та навіть орієнтування за сторонами світу здебільшого співпадали з певним соціальним статусом померлого.

А от Н.І. Веселовський помітив зв'язок, котрий прослідковується між самою могильною спорудою та соціально-економічним статусом похованого в ній. Ці ідеї отримали своє продовження в працях різних археологів в 20-40х роках ХХ століття, але без одностайності в судженнях.

Після війни починається новий етап досліджень соціологічної проблематики. На цьому етапі ідеї формуються у повноправні теорії. Уже той факт, що «обряд є соціальною ознакою і може служити критерієм для визначення положення людини в суспільстві» отримує загальне схвалення. І хоча в працях дослідників основним напрямком залишалось вивчення хронології та культурних зв'язків, кількість робіт та теоретичних розробок соціальної структури археологічних культур невпинно зростає.

Данна робота виконувалась з використанням дослідження Іванової С.В. «Соціальна структура населення ямної культури Північно-Західного Причорномор'я» [47], як базового дослідження з соціальних зв'язків археологічної культури. В ній дослідниця дає детальний опис різних аспектів існування культури (кераміка, поховальний обряд, зброя та ін..) та реконструює їх можливе значення для ямної культури. Серед подібних робіт у вивченні соціальної ідентифікації катакомбної культури було використано «Статевовіковий аналіз поховань Донецько-Донського варіанту катакомбної культури з елементами озброєння» [44] авторства Дубяги А.П.

Згадані роботи комбінують у собі археологічну та соціокультурну складову, а висновки, зроблені вченими збігаються з висновками даного дослідження. Праці цих авторів були використані не лише в плані джерел, а й допомогли вибудувати схему виконання цієї дипломної роботи.

Розділ II

Соціокультурна ідентичність: характеристика поняття

Перш ніж говорити про соціокультурну ідентичність обраних культур спершу потрібно розібратись, яка ж етимологія у цього визначення, його основні характеристики та види.

У найширшому значенні ідентичність – це один з головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, фундамент системи смислоутворення на основі індивідуального чи групового вибору. Ідентичність окреслює символічне поле, яке засвідчує включення індивіда в соціум, створює системи соціально значущої орієнтації. [55, с. 13]

Ідентифікація – це ототожнення, уподібнення, впізнання, встановлення співпадання об'єктів. Цей термін у психологію ввів З. Фройд, який визначав ідентифікацію як несвідомий процес наслідування; як найперший прояв емоційної прив'язаності дитини до матері, емоційне злиття з нею; спосіб захисту особистості від тиску інстинктів; як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції «Супер-его» через ототожнення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки. [59, с. 105]

Чим старше становиться людина, тим більше коло її діяльності, а відповідно і рольових моделей соціуму, в якому вона існує. Відповідно до потреб колективу, а також його уявлення світу відбувається подальше усвідомлення індивідом себе та своїх соціальних ролей.

Соціологічні науки розглядають людину без прямої відсилки до її природи (мається на увазі біологічні характеристики та психологічні особливості конкретного індивіда), хоча вона частково і враховується. Але основним кутом огляду виступає зв'язок людини із соціальним життям. Тому вчені використовують ряд термінів, які відображають людину з різним ступенем соціальної залученості.

Термін «людина» вживається як родове поняття, що вказує на приналежність до людського роду — вищої сходинки розвитку живої природи на нашій планеті. Тобто поняття людини вказує на якісну відмінність людей від тварин, на людину — продукт природи, і слугує для характеристики всезагальних, притаманних всім людям якостей і особливостей, що знаходить свій вияв у назві «*homo sapiens*», або «людина розумна». [55, с. 179]

Термін «індивід» вживається у значенні «конкретна людина», одиничний представник людського роду, коли необхідно наголосити, що йдеться не про все людство загалом і не про будь-яку людину в ньому.

Термін «особистість» служить для характеристики соціального в людині. Якщо «людина» — це передусім продукт природи, то «особистість» — продукт суспільства. Але було б спрощенням розглядати людину лише як продукт суспільного розвитку. У соціології, особливо сучасній, людина-особистість трактується переважно як суб'єкт суспільних процесів, тобто їх активний діяч і творець. Ця активна творча діяльність стає можливою і продуктивною завдяки опанування особистістю успадкованої від попередніх поколінь культури. [55, с. 179]

Кожен індивід є людиною, але не кожен — особистістю. Особистістю не народжуються — нею стають. Індивід, у цьому випадку, є вихідним пунктом для розвитку в людині особистості, а особистість, своєю чергою, — це підсумок розвитку індивіда, найповніше уособлення всіх людських властивостей. [55, с. 179]

Усвідомлення людиною своєї ідентичності відбувається саме в процесі відносин з соціумом. Людина спостерігає соціальні норми та критерії, притаманні для її оточення та намагається вписати і себе в них для підтримки зв'язку з суспільним центром та створення відчуття спільності. Така тактика необхідна для виживання індивіда. Стадна поведінка характерна і для сучасного суспільства, але в давнину вона була вкрай необхідна, адже суворі умови життя

не залишали багато шансів на виживання одинаку. Тому так важливо було з малечку вписати себе товариство.

У системі соціогуманітарних наук поняттям «ідентичність» позначається психосоціальний феномен, який дає змогу аналізувати структуру ціннісних смислів, досліджувати базові потреби людини чи групи, коло їхніх інтересів і уподобань, рівень їхніх здібностей і рольових функцій. Продуктивність терміну створюється його здатністю поєднувати соціальне з індивідуальним – внутрішня солідарність людини з груповими ідеалами й стандартами перетворює її саму у соціально-культурний феномен із певними якісними характеристиками. Синтез двох ідентичностей – соціальної й особистісної – включає індивіда у загальнолюдський просторово-часовий континуум. [55, с. 14]

Соціальна роль — це очікувана типова поведінка людини, пов'язана з її соціальним статусом. Людина в суспільному житті зазвичай виконує декілька соціальних ролей, які утворюють, згідно з термінологією Р.Мертон, «рольовий набір». Соціальні ролі конкретної людини-особистості можуть закріплюватися формально (через посередництво закону) або носити неформальний характер (наприклад, моральні норми поведінки в тому чи іншому суспільстві). [62, с. 189]

Однією з принципових засад рольової теорії особистості є визнання залежності соціальної ролі людини як істоти соціальної від очікувань інших людей, пов'язаних з їхнім розумінням соціального статусу конкретної особистості. [62, с. 190]

Помітне місце у соціологічній думці сучасності посідають теорії соціальної установки, в яких особистість становить собою результат установок, що їх формує суспільство самим фактом постійної повсякденної дії, впливів, тиску на індивіда. Накопичення людиною протягом її життя різноманітних установок призводить до того, що вона звикає бути особистістю; у неї складається принципова установка на те, щоб бути особистістю. [62, с. 190]

Соціальна ідентичність визначається як ототожнення людиною себе з певною суспільною групою, з її соціальними цінностями, очікуваннями,

вимогами тощо. Вона вказує на типові для соціальної категорії норми, ролі, статуси [8]. Соціальну ідентичність можна вважати різновидом групової. Якщо ж групову ідентичність пов'язувати, як це часто-густо роблять, лише з відчуттям належності людини до малої групи, то таке її розуміння буде неповним. У соціумі існують ще й середні і великі групи. Однак у сучасній психології вже склалися термінологічні визначення, які не варто порушувати, але можна доповнювати і розвивати. Тому пропонуємо групову ідентичність умовно поділяти на ту, яка існує на рівні великих умовних соціальних груп, тобто соціальну, і на власне групову – яка оприявнюється на рівні реальних малих груп. Деякі види ідентичності можна одночасно відносити до ідентичності людини на рівні великих і малих груп. Яскравий тому приклад – сімейна. [66, с. 109]

Член групи вступає в тісну взаємодію з іншими членами групи, отримує певний статус у ній, відчуває певне ставлення до себе з боку інших, займає певну позицію щодо групи, її членів і відповідно до цього виконує певну роль у групі. Міжособистісні і міжгрупові форми взаємодії людей утворюють континуум, на одному полюсі якого процеси індивідуальної ідентифікації, а на другому – групової. [66, с. 110]

Через власну ідентичність людина прилучається до універсуму загальнолюдських цінностей – соціально значущих уявлень, понять, форм поведінки. Її соціалізація відбувається у найближчих до неї ланках суспільної організації шляхом засвоєння норм і ролей, прийнятих у цих сегментах соціуму. Суспільство виявляє кровну зацікавленість у тому, щоб спосіб мислення, уподобання і дії кожного індивіда відповідали певним критеріям цивілізованого співжиття. [55, с. 14] Тому питання ідентичності важливе як для індивіда, так і для суспільства. Розподіл по ідентичності допомагає легше керувати суспільством, адже направляти групу людей з певною ознакою простіше, ніж кожним окремо.

Важливо наголосити, що соціалізація — не якийсь одноразовий чи короткотривалий акт; вона здійснюється протягом усього життя людини — від

дитинства через зрілість і аж до старості. Це відбувається тому, що умови життя людини, а отже, і вона сама постійно змінюються, вимагаючи входження у все нові й нові соціальні ролі та відповідних змін статусу (інколи докорінних, як от перехід від статусу дитини до статусу соціально зрілої особи). Але якщо під час соціалізації дитини головним для неї є соціальна адаптація, тобто пристосування до суспільного середовища, то для соціалізації молодोї і навіть соціально зрілої людини головну роль відіграє інтеріоризація, або формування внутрішньої структури людської психіки, переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я» особистості. Результатом інтеріоризації стає індивідуальність особистості. [62, с. 189]

Соціологія життєвого світу скерована на пошуки витоків і основ усіх стабільних систем взаємодії, усіх великомасштабних соціальних структур людського суспільства. Вона виходить із того, що до і перед виникненням наук існував світ людської безпосередності, феноменальний світ відчуття, прагнення, фантазування, бажання, сумніву, ствердження, спогаду про минуле і передчуття майбутнього тощо. У цьому світі людина живе в суспільстві й культурі, і завданням соціології є дослідження цього життєвого світу людини в усіх його проявах. [62, с. 311]

Це є надзвичайно складним і важким, оскільки процеси «створення життєвого світу» є постійними і безперервними, мінливими і різноманітними, до того ж належать безлічі людей і відбуваються у безлічі ситуацій; тому важливо «вхопити» ці процеси «тепер і саме тут», у час їхнього розгортання. Тому завданням соціології є відстеження переходу від світів конкретних людей до великого соціокультурного світу. Люди створюють його в процесі взаємодій та постійно змінюють, передають із покоління в покоління через соціалізацію. [62, с. 311]. Для цієї наукової роботи особливо цікавий символізм такого переходу, який можна було б відстежити в поховальній обрядовості.

Кожна людина усвідомлює себе одразу учасником кількох спільностей, вона ідентифікує себе з мовною спільнотою, соціальною, віковою чи

професійною групою. Найрізноманітніші підходи до типологізації ідентичностей зумовлюють неймовірну перенасиченість і строкатість відповідного ідентифікаційного поля. Сфера соціокультурної ідентичності – це найближчий до людини життєвий простір, в якому матеріалізується життя і константи культури. [55, с. 20]

В цій роботі соціальна ідентичність розглядається у чотирьох іпостасях: вікова, гендерна, професійна та статусна. Вони дозволяють охопити основні характеристики особистості, які є важливими при розгляданні людини, як частини соціуму та носія культури.

Вікова стратифікація, визначення меж головних етапів людського життя завжди відігравали важливу роль у житті суспільства та окремого індивіда. Вікові категорії позначали не просто хронологічний вік та певний ступінь індивідуального розвитку, а й соціальний статус, специфічні для даної вікової групи суспільне становище та форми діяльності. [56, с. 294] Протягом тривалого часу панував погляд на людське життя як чітко зафіксовані у відповідних демографічних категоріях та фізіологічно обумовлені закономірності розвитку. [56, с. 295]

Звертаючись до проблеми вікової ідентичності, перш за все слід зазначити, що її складність пов'язана з багатозначністю поняття вік. З одного боку, вік – це індивідуальна особливість людини, котра характеризує онтогенічно обумовлені закономірності її розвитку (вік розвитку). З іншого боку, вік – це набір нормативно-рольових характеристик, похідних від соціальної структури суспільства, котрий визначає форми соціальної активності для людей різного хронологічного віку. Крім того, кожна людина відносить себе до тієї чи іншої вікової категорії на основі суб'єктивного переживання віку. [56, с. 295]

Отже, поняття вік вживається для аналізу взаємопов'язаних, однак різних за своєю сутністю явищ – онтогенетичного розвитку людини, життєвого шляху особистості, культурно та соціально сконструйованого самовизначення. Слід зазначити, що процес вікової ідентифікації відрізняється від інших аспектів

соціального самовизначення людини. Так, ідентифікуючи себе з певною гендерною або етнічною соціальною групою, людина пізніше лише переосмислює зміст своїх ідентичностей. Вікова ідентифікація та вікова ідентичність в процесі життєвого шляху зазнають докорінних змін, пов'язаних з переходом від одного етапу до іншого. У цьому процесі людині доводиться формувати ідентифікації з новими соціальними групами та відмовлятися від старих. Крім того, у випадку вікової ідентифікації людина не має чітко визначених підстав для віднесення себе до певної вікової групи, що в період переходу від одного етапу життя до іншого нерідко призводить до кризи ідентичності. [56, с. 295]

Поняття віковий символізм культури, запроваджене І.Коном, характеризує систему уявлень та образів, в яких суспільство сприймає, осмислює та легітимізує життєвий шлях індивіда та вікову стратифікації. Так в добу Середньовіччя людина, як правило, не знала свого віку та віку своїх дітей. Поняття хронологічного віку з'являється разом з набуттям індивідуальним життям самостійної цінності, а пануюча у традиційному суспільстві ідея його природних циклів змінюється ідеєю розвитку «соціального індивіда. Етапами людського життя стають час набуття освіти, оволодіння професією, початок трудової діяльності тощо. Планування подієвого ряду власного життя та реалізація цих планів стають запорукою успішної самореалізації та самоідентифікації. [56, с. 295]

Слід зазначити, що процес вікової ідентифікації відрізняється від інших аспектів соціального самовизначення людини. Так, ідентифікуючи себе з певною гендерною або етнічною соціальною групою, людина пізніше лише переосмислює зміст своїх ідентичностей. Вікова ідентифікація та вікова ідентичність в процесі життєвого шляху зазнають докорінних змін, пов'язаних з переходом від одного етапу до іншого. У цьому процесі людині доводиться формувати ідентифікації з новими соціальними групами та відмовлятися від старих. Крім того, у випадку вікової ідентифікації людина не має чітко

визначених підстав для віднесення себе до певної вікової групи, що в період переходу від одного етапу життя до іншого нерідко призводить до кризи ідентичності. [56, с. 295]

Саме культурна практика суспільної групи відповідає за вікове розмежування та роль кожного з вікових етапів. Зазвичай вони будуються на спостереженнях за біологічними особливостями зростання людини та з урахуванням потреб соціуму.

Загальноприйнятою позицією стало виділення вікових періодів дитинство, юність, молодість, зрілість, старість. Однак в реальності кожна вікова група являє собою унікальний культурно–історичний феномен, зміст котрого може бути зрозумілим лише в соціокультурному контексті, зокрема, з врахуванням вікового символізму певної культури та її вікової стратифікації. [56, с. 295]

Відслідкувати перехід від одного вікового періоду до іншого чисто візуально досить складно. Тому кожен етап життя супроводжується ритуальним процесом переходу через передачу символічних речей (різний одяг для різних вікових груп, передача зброї хлопцям для захисту родини тощо) або в ході певних обрядів. Єдиний віковий перехід, який можна відслідкувати наочно – це початок менструації у дівчат. В більшості культур саме він є ідентифікатором переходу дитини в статус дівчини.

Гендерна культура розглядається як система соціально-економічних, правових та етнопсихологічних умов існування суспільства, що сприяє становленню чоловіка та жінки як рівноправних особистостей. У зміні гендерно-освітнього дискурсу особливого значення набуває зміст цінностей, орієнтація на егалітарний характер статевих ролей, що забезпечує їх універсалізацію та взаємозамінність. [53, с. 4]

Поняття «гендер» виникло у Великій Британії у 60-х роках XX століття. В англomовних словниках термін «гендер» тлумачиться як граматичний рід (чоловічий, жіночий, середній) та не має нічого спільного із біологічною статтю. У подальшому цей термін почали використовувати для аналізу соціальних

стосунків і заперечення думки про те, що біологічні відмінності (генетико-морфологічні, анатомічні, фізіологічні) є визначальними для поведінки та соціальних ролей чоловіка та жінки у суспільстві. [52, с. 18]

У вітчизняній науці поняття «гендер» уперше з'явилося на початку 90-х років. Саме слово «гендер» немає однозначного перекладу на українську мову, а його написання та вимова являють собою кальку англійського «gender». [52, с. 18]

Поняття гендеру як соціальнопсихологічної статі людини з'ясовується, як правило, двома сферами детермінант: соціальними (сукупністю соціальних очікувань щодо гендерних ролей, норм і стереотипів) та особистісними (уявленням людини про те, ким вона є). Слід зазначити, що ці дві сфери є нероздільними, взаємодоповнюючими, адже в процесі самоусвідомлення, саморозуміння говорячи про себе «я є тим-то» або «я є такий-то», ми використовуємо для самоопису певні поняття, зараховуємо себе до тієї чи іншої спільноти, групи, категорії. [52, с. 32]

Зріла гендерна ідентичність притаманна сформованій особистості зі сталими поглядами на життя. Шлях до неї пролягає через цілу систему субідентичностей, які зумовлені конкретними соціально-економічними умовами соціалізації дитини, певною історичною епохою, кожній з яких властиві відповідні норми, цінності, стандарти і стереотипи. [52, с. 39]

На відміну від інших ідентичностей, стать надавалась з народженням відповідно до фізіологічних ознак та залишалась незмінною впродовж життя людини. Досить істотними характеристиками особистості, що тісно пов'язані з ідентичністю і визначають гендерні особливості особистості, виступають такі ознаки мужності чи жіночності, як фемінність і маскулінність. Тому починаючи з раннього дитинства дівчат і хлопчиків примушують діяти за різними сценаріями, що пов'язано не лише з розвитком відповідних рис, а й з подальшими життєвими виборами. [див.: 52, с. 18]

Гендерні ролі – зразки поведінки жінок і чоловіків, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю; сукупність загальноприйнятих норм і правил поведінки людей в конкретній ситуації. Гендерні ролі відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються з часом. [52, с. 66] Так звана, традиційна сім'я побудована на домінуванні однієї статі, як правило, чоловічої, на чіткому розподілі ролей і видів діяльності, згідно з яким чоловік матеріально забезпечує добробут сім'ї, утримує дружину й дітей, а дружина виховує дітей, веде домашнє господарство й у всьому підпорядковується чоловікові. [52, с. 67]

Такий розподіл виходить з того, що чоловіки фізично не здатні виносити та вигодувати немовля, тому ця роль завжди лягала на жінку. Маючи подібні та просторові обмеження жінка мусила підлаштовувати свій розпорядок та розташування. З дитиною на руках важко відходити на далекі відстані від домівки, а подорожувати самотійно ще й дуже небезпечно. Тому жінкам доводилось виконувати роботу без відходу від житла. Хоча всюди є винятки.

Перш ніж аналізувати гендерні підходи, доцільно в загальних рисах розглянути теорії гендеру. Перша з них – теорія соціального конструювання гендеру або розуміння гендеру як соціальної конструкції. Друга теорія – розуміння гендеру як мережі, структури чи процесу, тобто гендеру як стратифікаційної категорії в сукупності інших тотожних категорій, розгляд гендеру поряд з такими категоріями, як клас, раса, вік тощо. Третя теорія – розуміння гендеру як культурної метафори. Чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують як елементи культурно-символічних рядів: чоловіче – раціональне, духовне, божественне, щодо утвердження гендерної рівності у структурі органів влади та державного управління, що суттєво перешкоджає позитивним перетворенням у суспільстві. [53, с. 9-11]

Нерідко під гендером розуміють просто проблему соціального статусу жінки чи чоловіка («гендерних ролей»). При такому розумінні гендерна проблема не є основною, а стоїть у низці інших, більш чи менш важливих. Існує інша

постановка проблеми, згідно з якою гендер – це так звана «соціальна стаття», тобто система взаємин між чоловіками і жінками, створена через соціальні зв'язки (на відміну від природних взаємин). [53, с. 12]

Важливим буде підкреслити, що розгляд гендерної ідентифікації давно зниклих культур відбувається без сучасних його варіацій. Поняття про усвідомлений вибір статі та різні варіативні гендерні категорії окрім «жінка» та «чоловік» виникли та розвиваються досить нещодавно. В епоху, яка розглядається в роботі подібної різноманітності не існувало, тому розглядатися це не буде.

Професійна ідентичність – це прийняття на рівнях ціннісних позицій, котрі допустимі в тому чи іншому професійному просторі. Тому, коли у взаємозалежному зв'язку є ціннісні та емоційні складові професійної ідентичності, її досягнення відбувається за допомогою рефлексії та самоопису або, іншими словами, самоставлення зовнішнього та внутрішнього світу як досвіду соціального і духовного життя особистості. При цьому становлення професійної ідентичності, професіоналізація свідомості опосередковані тривалим, поетапним розвитком індивіда як суб'єкта, особистості та індивідуальності. [38, с. 108]

На думку сучасної української дослідниці А.С. Борисюк, професійна ідентичність – це інтегративне поняття, що об'єднує в собі компоненти особистісної та соціальної ідентичності, багаторівнева динамічна структура, що містить усвідомлені та неусвідомлені компоненти, складова самосвідомості, результат професійного самовизначення, характеристика особистості з погляду її професійної взаємодії з навколишнім світом, що передбачає ставлення до себе як до професіонала, ставлення до професії, ставлення до членів професійної спільноти. [38, с. 106]

Інший науковий підхід до розуміння цього поняття використовує українська психологиня Ж.П. Вірна, яка розглядає професійну ідентичність як результат дії особистісного прийняття професії. О.П. Єрмолаєва розглядає

професійну ідентичність як компонент особистісної ідентичності, що забезпечує успішну професійну адаптацію, і як домінантний фактор професійної кар'єри, що ґрунтується на компетентності, профпридатності, інтересі до роботи і балансі із середовищем. [38, с. 106-107]

У дослідженнях Т.В. Міщенко, Ю.П. Поваренкова професійна ідентичність розглядається як конкретизація особистісної ідентичності щодо змісту та умов професійного становлення особистості. Натомість Л.Б. Шнейдер у професійній ідентичності наголошує на двох аспектах: усвідомленні себе представником певної професії та професійної спільноти. [38, с.107]

Професійна ідентичність є психологічною категорією, яка відноситься до усвідомлення своєї професійної належності до певної професії. Це розуміння та бачення людиною себе у конкретній професії, можливість надати собі об'єктивну оцінку відповідності чи невідповідності їй, уміння моделювати певні професійні ситуації та варіанти їх вирішення. Способом вираження професійної ідентичності є образ Я. [38, с. 109]

Професійна ідентифікація є, по суті, соціально-економічним процесом, що визначає місце індивіда у стратиграфічній структурі суспільства, забезпечує йому відчуття захисту та потреби. Розуміння й прийняття професійних норм забезпечує людині професійну ідентифікацію, тобто критичне співвідношення своєї позиції з професійними установками, характерними для даної спільноти. [64, с. 159]

Професійне становлення індивіда як професіонала супроводжується зміною уявлень людини про себе, своє місце у професійному й соціальному світі, тобто отриманням професійної ідентичності, в ширшому сенсі, професійним самовизначенням особистості. Чим складніша професія, яку треба опанувати, тим важливішу роль має професійна ідентифікація особистості. [59, с. 107]

В сучасному світі процес отримання професії змінився. Вільний доступ до навчальних ресурсів та можливість працювати у багатьох сферах без спеціального навчання трохи знівелювали важливість приналежності до

конкретної професійної спільноти. В мідну епоху професійні тонкощі передавались безпосередньо від уже існуючих робітників та на власному досвіді. Неможливість отримати професійну підготовку без допомоги принаймні одного з членів суспільства робило ці знання більш цінними, а саме відношення до роботи більш сакральним.

Вдосконалення навиків, методів праці та знаряддя могло сильно допомогти у повсякденному житті. А набуття їх без відповідного наукового апарату могло відбуватись лише на основі ідей, спостережень чи нещасних випадків. Тому майстерність та здібність у певній сфері дуже цінувалась та могла служити основою для поважного ставлення від суспільства до індивіда. З цього можна зробити висновок, що професійна ідентифікація була досить важливим компонентом особистісного становлення, особливо в період існування явної та катакомбної культур.

Соціальний статус особистості — це її позиція в соціальній системі, пов'язана з приналежністю до певної соціальної групи чи спільноти, аналізом її соціальних ролей та якістю і ступенем їх виконання. Соціальний статус охоплює узагальнюючу характеристику становища індивіда в суспільстві: професію, кваліфікацію, характер реально виконуваної праці, посаду, матеріальне становище, політичний вплив, партійну і профспілкову приналежність, ділові стосунки, національність, релігійність, вік, сімейне становище, родинні зв'язки, — тобто все те, що Р.Мертон називає «статусним набором». [62, с. 189]

У соціології вирізняються соціальні статуси привласнені, або одержані незалежно від суб'єкта, найчастіше від народження (раса, стать, вік, національність), і досягнуті, або надбані власними зусиллями індивіда. [62, с. 189]

Статус — це позиція людини у соціальному просторі. Ці позиції є незмінними і досить стійкими у рамках інституціолізованої взаємодії і вони, висловлюючись метафорично, мають властивість "безсмертя" (конкретний

викладач може звільнитися з навчального закладу, але статус викладача зберігається), незалежно від конкретної людини. [65]

Кожна людина має багато статусів, оскільки є членом багатьох груп. Але в статусному наборі обов'язково виділяється головний. Для чоловіків він найчастіше є пов'язаний із місцем роботи, а для жінок — із сім'єю. Часто домінуючим статусом є вік, який визначає очікувану поведінку його носіїв і ймовірну реакцію інших. [65]

Соціальна роль — це очікувана типова поведінка людини, пов'язана з її соціальним статусом. Людина в суспільному житті зазвичай виконує декілька соціальних ролей, які утворюють, згідно з термінологією Р.Мертон, «рольовий набір». Соціальні ролі конкретної особистості можуть закріплюватися формально (через посередництво закону чи іншого правового акта) або носити неформальний характер (наприклад, моральні норми поведінки в тому чи іншому суспільстві). [62, с. 189]

Ідентичність, соціальні статуси та ролі є основоположними поняттями для аналізу взаємодії особистості та суспільства. Вони забезпечують гармонійне функціонування соціальних структур, формування самосвідомості особистості та її адаптацію до змін у середовищі. Також соціальні статуси та ролі забезпечують сталість і передбачуваність взаємодій у суспільстві. Вони впливають на структурування соціального життя, дозволяючи індивіду орієнтуватися у складній соціальній системі.

Кожна з категорій, таких як вікова, гендерна та професійна ідентичності, відіграє свою унікальну роль у формуванні індивіда як повноцінного члена суспільства. Вона є результатом динамічного процесу самоусвідомлення, соціалізації та взаємодії з оточенням. Основу ідентичності формують групові ідеали, соціальні очікування та культурні норми змінюються залежно від епохи. Тому так важливо досліджувати їх комплексно та неодмінно з урахуванням соціокультурного комплексу певного історичного періоду.

Розділ III

Супровідний інвентар в похованнях епохи бронзи на прикладі ямної та катакомбної культур Північно-Західного Причорномор'я

Соціокультурна ідентичність – це досить складне поняття, коли мова йде про суспільство, яке вже давно не існує. Найкраще в дослідженні цього питання користуватись свідченнями представників досліджуваної групи. При вивченні археологічних груп ми можемо спиратись лише на аналіз матеріальної культури, яка не завжди в повній мірі передає правильний сенс, що який надавали тим чи іншим речам. До того ж завжди існує можливість нашарування суб'єктивного особистісного досвіду чи світогляду дослідника.

Для усунення подібних похибок необхідно розглядати матеріальні залишки з різних сторін, долучаючи до роботи навіть думку вчених, з якими не згоден. Активні дискусії та обговорення зібраних відомостей, адже лише розглядаючи одне й те саме явище під різними кутами, наукова спільнота зможе хоч трохи наблизитись до пізнання минулого.

Також слід відмітити, що соціокультурна ідентифікація, розглянута в роботі не має великого відношення до того як похований ідентифікував себе, це скоріше відображення враження про людину, залишене її оточенням. Адже після смерті індивід уже не має права голосу, він не керує власними похоронами. Це роблять близькі люди, які відображають в своїх діях відношення до померлого, або його місце в суспільстві за життя.

Для роботи було відібрано 311 ямних та 159 катакомбних поховань на території Північно-Західного Причорномор'я.

З 311 поховань ямної культури 235 належало дорослим особинам, до яких входили 4 могили людей похилого віку, а 12 виявились суто жіночими. В 52 похованнях знайдено дітей та підлітків, а ще в 22 містили декількох людей одразу. Два поховання були кенотафними. З 159 поховань катакомбної культури 121 належало дорослим особинам, 4 – людям похилого віку в 21 були поховані

діти та підлітки, ще 12 містили колективні поховання і 1 виявилось кенотафним. З 121 поховань дорослих особин 8 були ідентифіковані археологами як жіночі.

У похованнях обраних культур простежується поважне ставлення до самих померлих та до смерті взагалі. Великий відсоток могил облаштовані підстилками для комфортного перебування у вічності. Так 68,2 % ямних поховань мають підстилки з органічних речовин (трава, кора, рідше шкіра). Серед катакомбних поховань це відсоток трохи менший – 50,3 %.

Зустрічаються випадки використання і інших матеріалів, таких як пофарбовані циновки, крейда та присипка з вохри. Але вони використовувались не завжди тільки для створення комфортних умов, а й з додатковим ритуальним навантаженням. Рідко, але все у виборці зустрічаються випадки укриття саванами і самих тіл, укриття циновками могил на рівні давньої поверхні, використання подушок.

65 % ямних поховань виконувались з використанням кам'яного чи дерев'яного перекриття. Такий спосіб поховання не лише давав можливість показати вищу повагу до похованого і його статус, а й створював щось на зразок домівки для життя в потойбіччі. В катакомбних похованнях перекриття використовувались значно рідше – лише 19,5 % могил. Враховуючи специфічну архітектуру могил, яка і дала назву культурі, необхідність у додатковому перекритті не дуже сильна.

На думку ряду вчених, іще раніше існувало вірування, ніби по смерті душа не розлучається з тілом, а застається в ньому — тільки людина переходить до іншого світу. Тому й клали до могили все необхідне для потойбічного життя. Інший світ бачився царством тіней, душа після смерті ставала тінню, а сам мрець тінь утрачав (так, скажімо, упирі тіні не мають). Спостерігаючи за сном, хворобою, непритомністю, смертю, уявляли, що в людському тілі перебуває «двійник», який може покидати його на деякий чи на довгий час. [45., с. 126]

У випадках обох культур ми можемо говорити про ставлення до померлих людей, як до тих, які щось відчують, а тому потребують комфортних умов та імітації того способу існування, до якого вони звикли за життя. Це дає змогу припустити, що поховальний інвентар також використовувався у відповідності до ідентифікації людини за життя. Тому використовуючи виборку поховальних комплексів ямної та катакомбної культур на території Північно-Західного Причорномор'я можна спробувати відбудувати соціальні ідентифікації цих культурних спільнот.

Для спроби реконструкції соціальних ідентичностей того часу було використано і сучасні соціологічні дослідження. В поєднанні з археологічними даними можна досягти певного розуміння структури соціальних зв'язків обраних культур. Все ж таки людина залишається людиною. З плином часу змінюються умови життя, рівень освіченості серед населення чи релігійні уявлення, але ми так само боїмось, любимо членів своєї родини та друзів, жінки так само як і тоді приносять життя в цей світ, а діти так само проходять навчання у старшого покоління. Тому, можна спробувати на основі аналогій створити схематичне уявлення про соціальну стратифікацію чи навіть відтворити структуру особистісних ідентифікацій серед населення.

Також у дослідженні були використані культурні надбання різних народів та їх міфологічні уявлення. З певною трансформацією, вони своїм корінням простягаються до найдавніших предків.

3.1. Вікова ідентифікація особистості на основі аналізу археологічних знахідок. Звертаючись до проблеми вікової ідентичності, перш за все слід зазначити, що її складність пов'язана з багатозначністю поняття вік. З одного боку, вік – це індивідна особливість людини, котра характеризує онтогенічно обумовлені закономірності її розвитку (вік розвитку). З іншого боку, вік – це набір нормативно– рольових характеристик, похідних від соціальної структури суспільства, котрий визначає форми соціальної активності для людей різного

хронологічного віку. Крім того, кожна людина відносить себе до тієї чи іншої вікової категорії на основі суб'єктивного переживання віку. [62, с. 295]

Смерть дитини завжди горе для сім'ї. Але раніше до неї було трохи інше ставлення, ніж зараз. Частково це пов'язано з високим відсотком дитячої смертності через низький рівень медицини, погані умови проживання та ін. На території українських земель наші не такі далекі пращури не відносились до дитини, яка не пройшла обряд хрещення, як до повноцінної людини, адже душа її була захищеною.

Дітей, які померли нехрещеними або народились неживими в Україні називають потерчатами, потерчуками або страждалатами. Саме слово «потерчата», як припускає етнолог Д. Зеленін, утворилось від слова «чорт». Хоча значно простішою бачиться розгадка значення слова «потерча» через те ж таки «страдча» - його найближчий синонім. Та й узагалі, дивовижно як наші богобоязливі предки, згадуючи про своє, чи своїх родичів покійне дитя, musiли постійно вимовляти заодно ще й назву нечистого, якого можна було прикликати у такий спосіб.[45, с.191-193]

Ховати нехрещених дітей на кладовищі вважали великим гріхом. Отож місця для похорону обирали десь за цвинтарем, на перехресті доріг. У давнину їх ховали в самому житлі: під порогом, або ближче до печі. У росіян нехрещених дітей було заведено ховати також в болоті: це відображало уявлення про потерчат як про демонічних істот, здатних нашкодити. [45, с.193]

У греків такі діти називались телонії. Вони вірили, що душі цих померлих живуть у ранкових туманах. Матері курили ладаном перед образом Богородиці, щоб заспокоїти тіні своїх нещасних немовлят. Вони літають над полями й луками барвистими метеликами, бджолами та іншими комахами, живлячись соком квітів. [45, с.192]

В ямній та катакомбній культурах досить широко розповсюджена практика поховання дітей та підлітків. Це може сказати про те, що не залежно від віку, дитина уже є повноцінним членом суспільства і не потребує певних обрядів для

входження в клас тих, хто може бути похований в кургані. На відміну від поховань дорослих дитячі рідко бувають без інвентаря.

При дослідженні поховань дітей навряд чи можна говорити про професійну або статеву складові особистості (стать дитини визначається нечасто через погане збереження дитячих кісток та відсутність суттєвих відмінностей посткраніального скелету до настання пубертатного періоду).

В археологічних дослідженнях обох культур також досить невелика вибірка поховань людей похилого віку. Це може бути наслідком одразу двох обставин. Перша це складність вікової ідентифікації дорослих особин в умовах археологічної діяльності. Антропологи не завжди є частиною команди археологів, тому в дослідженнях не завжди виділяється вік похованого. Друга полягає в тому, що складні, а часто й небезпечні умови життя обраних культур (військові сутички, низький рівень медицини та ін.) не давали змоги досягти того віку, який для нас вважається похилим. Середня тривалість життя в останні століття суттєво збільшилась в порівнянні з попередніми періодами.

3.1.1. Вікова ідентифікація носіїв ямної культури. В досліджених похованнях ямної культури було покладено 72 дитини, 4 немовляти та 17 осіб підліткового віку. Але лише 56 % з них мали власну могилу. Інші були поховані разом з дорослими або іншими дітьми. Колективні поховання, в яких покладено лише дорослих зустрічаються рідко, а от діти навпаки. При чому були зафіксовані навіть окремі могили немовлят в похованнях Нові Дуруїтори 4/2 та Молога 2/140.

Окрім виконання ритуальних дійств дітей могли ховати з багатим інвентарем за статусом у суспільстві. Для деяких культур притаманне накладання соціального статусу сім'ї або роду навіть на щойно народжене немовля. В ямному суспільстві теж могла бути присутня подібна практика. Це пояснює надзвичайно маленькі розміри декількох могил, що могли вмістити хіба що немовля.

Ще й досі в народній культурі зберігається традиція екстреного проходження необхідних життєвих етапів для рано померлих. Вважається, що душа не може спокійно існувати у потойбіччі, не завершивши повноцінний цикл земного життя. Звідси традиція ховати молодих дівчат, як наречених, а молодих хлопців як женихів. Така практика дуже давня. Найімовірніше своїм корінням вона сягає саме культури бронзового віку.

Передбачається, що астрагали, що знаходяться в ямних похованнях, служили дитячими іграшками або використовувалися для гри в кістки. [див.: 47] Так у похованні Білолісся 7/4 доросла жінка років 20-ти та однорічна дитина були поховані разом. В стіні за черепом дорослої отвір в 10 см. глибиною, в якому плитка темно-червоної вохри. Така сама плитка на дні могили навпроти черепа дитини.

Зазвичай вохрою присипається дно поховальної камери або кістки померлого, окремі її шматочки можуть лежати на дні камери. А от вкладення плит вохри в виїмки в стінах відбувається рідко. У випадку цього поховання процедура була проведена двічі: і для дитини і для жінки, що вказує на певну схожість статусів чи кровну спорідненість.

А от поховальний інвентар для кожного різний. Біля черепа жінки знайдено 5 скроневих спіральних підвісок зі срібного дроту. Біля дитини косо обточений з 1 боку астрагал вівці і фрагмент стінок посудини. І кістка, і кераміка найімовірніше виступали в ролі іграшок для дитини. А от у похованні Гура-Бикулуй 9/2 астрагал був покладений поруч з розрізненими кістками дорослої людини.

Таранні кістки копитних (астрагали) вже давно розглядаються дослідниками курганних старожитностей в якості окремої категорії інвентарю. В різній кількості вони трапляються в похованнях археологічних культур доби бронзи Північного Причорномор'я і Приазов'я. Традиційно їх пов'язують зі грою, що носила ритуальний характер. Примітним є те, що гра з астрагалами, попри на свою давність, досі зберіглася у деяких народів Середньої Азії. [57, с. 7]

Тому робимо висновок, що кістки тварин, зокрема астрагали, дійсно використовувались в якості дитячих іграшок, хоча у поховальній обрядовості їх значення могло варіюватись в залежності від вікової ідентифікації похованого. Дослідники зазначають, що гра в кістки виникла із звичаю вирішувати жеребом спірні питання при розподілі власності, видобутку, зайняття громадських посад, а це вже вказує на певний статус. [див.: 47]

Помітно відрізняється від інших з ритуальної точки зору поховання Траповка 1/8. В ньому поховані дві дитини віком до семи років. Скелети зумисне складені довгими кістками за напрямком північний схід – південний захід. Яма містила кам'яний заклад на глибині 1.8 м. Інвентарем слугувало аж п'ять посудин різного типу, розкладені в трьох кутах ями. Таке нетипове поховання вочевидь було зроблене в якихось ритуальних цілях. Взагалі зумисне складені кістки померлих рідко трапляються в підкурганних похованнях, хоча якщо і присутні, то в парі. Але дитячі – це рідкість.

Можливо, для такого парного поховання брались не просто діти, а близнюки. Здавна відомо про надприродну здатність близнюків відчувати один одного. Таке поховання могло бути спробою встановити настільки ж сильний контакт між людьми та потойбічними силами. Але спершу потрібно було розірвати зв'язок дітей один між одним. Так би мовити перенаправити канал зв'язку, для чого і було застосовано розчленування скелетів.

В дитячих похованнях надзвичайно великий відсоток розташування керамічних виробів за головою (рідше біля неї). З такою самою частотою зустрічається і вохра. При цьому у немовлят та маленьких дітей переважно обмашується череп, а от вже у підлітків діапазон дій з вохрою значно розширюється. Можливо, особа, що не досягла дорослого віку повинна пройти символічне «очищення вогнем» або захиститись від небажаних впливів під час переходу з цього світу в інший.

Голова в багатьох уявленнях є вмістилищем розуму, життя. Адже саме там розташований мозок. До того ж на голові в маленьких діточок ще довгий час

після народження не заростає тім'ячко. В українській традиції це тім'ячко є зв'язком дитини з світом нематеріального. Припускаю, що подібні ідеї мали місце в світогляді населення ямної культури. Тоді розташування посуду біля голови може мати сакральне значення.

Серед відібраних поховань ямної культури в чотирьох спочивали особи похилого віку (наприклад Гура-Бикулуй 2/2 чи Вишневе 56/1). Виразного поховального облаштування в них не помічено, а отже старість не виокремлювалась обрядово в окрему групу. Можливо так сталося через високий відсоток ранньої смертності. Без потреби використання для широкої верстви населення культурний патерн не має підстав підкреслюватись особливим чином.

В похованні Гура-Бикулуй 7/1 покладено жінку 35-45 років. Її поховальний інвентар включав в себе дві посудини, одна грушеподібної форми біля голови, а інша біля живота. Розташування та форма посуду містить відсилки до символів плодючості та народження. Припускається що вік 35-45 років міг ще вважатися придатним для народження, а отже ще не є моментом настання старості. Хоча тут ще багато чого залежить від стану здоров'я жінок цього віку загалом, а не окремо взятого випадку.

3.1.2. Вікова ідентифікація носіїв катакомбної культури. В досліджених похованнях катакомбної культури було покладено 31 дитину, 4 немовляти та 6 осіб підліткового віку. Серед цих 40 лише 21 особа мала окрему могилу, решта були частиною колективних поховань. У відсотковому відношенні окремо поховані складають лише 52,5 %. В порівнянні з кількісним аналізом ямної культури цей показник не сильно відрізняється, що може свідчити про подібність відношення до цієї вікової категорії в питанні самостійності індивідуума. Окремі поховання немовлят представлені не були.

Один з важливих особливостей вікового розвитку особистості є поняття кризи. В процесі формування особистість проходить декілька етапів, на яких змінюються механізми взаємодії з оточуючим та самоусвідомлення. Слово криза відображає момент зміни, критичний період підвищеної вразливості і

збільшених потенцій. В такі періоди людина дуже вразлива психологічно, адже старі схеми вже не працюють, а нові ще до кінця не вибудовані. І, хоча більшість із них впливають лише на внутрішній світ індивідуума, але деякі пов'язані

Слід зазначити, що статево віковий аналіз праісторичних суспільств ускладнений цілком об'єктивними причинами, а саме: поганою збереженістю кістяків і поодинокими їх антропологічними дослідженнями. За віковим аспектом здійснення аналізу може ґрунтуватись на звітах польових досліджень, адже дослідники завжди диференціюють поховання за дихотомічною шкалою «дорослий-дитина». У той самий час лише поодинокі звіти містять інформацію з диференціації за статевою ознакою. [44, с. 53]

Треба брати до уваги, що дитячі поховання, які містять елементи озброєння, є одинарними. Тобто в похованні є лише один кістяк. У групових дитячих похованнях зброя зникає повністю. Це може слугувати підтвердженням тези щодо символічної функції приналежності цієї дитини до певного роду із військовими традиціями, а тому і віддання належної шани (спорудження окремої катакомби, яка вимагала значних фізичних і часових витрат). Саме дорослі виконують військові функції, проте певна частка дитячих поховань також містить зброю. Ця обставина може трактуватись, як символічна функція приналежності дитини. [44, с. 54-55]

Третина поховань зі зміщеними горщиками призначена для дітей та підлітків. В тих самих слов'янських обрядах часто зустрічається поняття «невижитий вік», який позначає роки, які людина мала прожити, але в силу різних причин не змогла реалізувати. Це стосується передусім померлих в дитячому та юнацькому віці. Для забезпечення правильного переходу в інший світ таких мерців ховали за спеціальними обрядами, які передбачали екстрене проходження всіх незакінчених фаз життя. Перевернуті горщики в похованнях неповнолітніх членів суспільства могли позначати передчасно закінчене життя, як варіація в культурі катакомбної історичної спільності.

На додаткову увагу заслуговує ще горщик з поховання Ковалівка II 6/13. Серед інвентаря горщик був не єдиним керамічним виробом. Окрім нього ще присутня чаша. Дивно те, що горщик розташовувався безпосередньо в чаші, немов поєднуючи ці 2 посудини. Досить скупі відомості з цієї теми не дають мені висловити обґрунтоване припущення. Можна лиш сформулювати химерну гіпотезу про те, що таке поховання могло бути провідниковим.

Дещо дивну паралель можна провести між похованнями Бичок 1/13 та Вишневе 17/53. В обох є поховані з немовлятами. У першому це жіноча могила, де похована не була відзначена керамікою, а у другому – чоловіча з горщиком біля плеча правої руки. В згині лівої розташувався кістяк маленької дитини. Є припущення, що вони схожі між собою, але чоловік, як неправильний супровідник настільки маленької дитини в потойбічний світ мав виправити цю ситуацію додатковим матеріальним супроводом. При чому, крем'яний ніж, як символ приналежності все ж до класу чоловіків, також був присутній.

Цікаву семантику представлено у похованні Любаша 1/17-18. Це з'єднаний лазом поховальний комплекс в якому поєднується катакомба, створена для лоша (№ 17) та катакомба для людського індивідуума № 18. Юність лошати (до 1 року) вочевидь, репрезентувала молоду душу. Враховуючи той факт, що в другій катакомбі залишились лише дві плями кісткового тліну, то можна припустити, що той хто там лежав був дуже молодого віку, адже чим молодша людина, тим менш закостенілий її скелет.

Поховання № 17 має на дні прошарок мулу, а значить деякий час стояло відкритим та підготовленим.

Серед статистичної вибірки катакомбних поховань 4 належали людям похилого віку. За аналогією з ямними похованням, люди літнього віку погано представлені в похованнях найімовірніше через смерті у досить молодому віці. Але і серед них знайшлись цікаві екземпляри. Наприклад поховання Гура-Бикулуй 1/5 стало пристанищем для жінки 60-70 років. В складі інвентаря була присутня мініатюрна посудина, що за формою нагадує грушу. Така форма

посуду зустрічається саме у жіночих похованнях, і має семантичну схожість з жіночою фігурою. Отже жіночність в культурному уявленні не зникає з віком.

А от у похованні Гура-Бикулуй 1/5 жінка 50-60 років має серед атрибутів перевернутий догори дном горщик. В поховальній обрядовості досить поширений процес виливання з посудини рідини або просто перевертання горщиків, як процесу закінчення життя, що як вода з посудини, виливається з людини. Найімовірніше це репрезентація мирного відходу з життя через старість.

3.2. Професійна ідентифікація особистості на основі аналізу археологічних знахідок. Професійна ідентичність – це прийняття на рівнях ціннісних позицій, котрі допустимі в тому чи іншому професійному просторі. Тому, коли у взаємозалежному зв'язку є ціннісні та емоційні складові професійної ідентичності, її досягнення відбувається за допомогою рефлексії та самоопису або, іншими словами, самоставлення зовнішнього та внутрішнього світу як досвіду соціального і духовного життя особистості. [38, с. 108]

Поняття «ідентичність», «професійна ідентичність» та «професія» пов'язані певним чином. Професія задає змістові характеристики професійної ідентичності, передбачає автентичність самосприйняття, високий рівень інтеграції окремих динамічних і суперечливих образів Я в єдину систему, завдяки чому оформлюється і зберігається стійке, узагальнене і цілісне індивідуальноособистісне самовизначення, що підтримується і розділяється спільнотою значущих інших [38, с. 106-107]

Професійна ідентичність є психологічною категорією, яка відноситься до усвідомлення своєї професійної належності до певної професії. Це розуміння та бачення людиною себе у конкретній професії, можливість надати собі об'єктивну оцінку відповідності чи невідповідності їй, уміння моделювати певні професійні ситуації та варіанти їх вирішення. Способом вираження професійної ідентичності є образ Я. У період передачі професійного досвіду формуються

уміння й навички, а також здійснюється професіогенез, що передбачає формування професійної ідентичності. [38, с. 110]

3.2.1. Професійна ідентифікація носіїв ямної культури

Скотарство та землеробство як такі отримали слабе відображення і в похоронному обряді, і в інвентарі. Можна припускати посильну участь у цих роботах всіх членів колективу. Спеціалізовані види господарсько-виробничої діяльності (від гончарства до металургії) були знайомі ямним племенам. Одні з них проявилися в наявності спеціалізованих знарядь (наприклад, з обробки кістки, дерева, роги), інші ж - лише у формі готових виробів (зброї та прикраси з металу. [див.: 47]

У цю категорію знахідок ми включаємо металеві ножі, металеві шила, кістяні та рогові мотики, кістяні трубочки. Мабуть, і в ритуальній, і у виробничій сферах могли використовуватися і розтиральники: на деяких з них виявлено сліди вохри, інші використовувалися для розтирання мідної руди або зернотероками. Однак виразно співвіднести їх з різними блоками артефактів немає можливості. Розтиральники як такі відомі у похованнях ямної культури Північно-Західного Причорномор'я. [див.: 47]

Внаслідок закономірностей розвитку людського суспільства від мисливства до скотарства і рільництва склалася ціла система поглядів і на сили природи, які відповідали кожному з цих способів господарювання. Вони притаманні всім народам, які вдавалися до цих видів праці. Сьогодні ж на землі не існує жодного народу, чиї предки ніколи не займалися мисливством. Тому не існує й народу, якому не були властиві мисливські забобони. [41, с.75-76]

Для приклада, в багатьох народів побутує повір'я, що коли дорогу перебіжить вовк, то це добра прикмета, коли ж заєць або кіт – погана. Коли сучасному урбанізованому обивателеві дорогу перебіжить кіт, то його ця прикмета зовсім не стосується (за винятком чорних). Своє значення вона втратила ще тоді, коли його далекі предки перестали займатися мисливством. Для них же поява на дорозі kota означала, що поряд нема його ворогів – вовків.

А якщо так, то тут просто немає для них здобичі. Отже, її не буде й для мисливців. [41, с. 76]

Вовк став своєрідним талісманом, провісником мудачіще вмисливців на оленів фінального палеоліту. Тобто приблизно в XI–IX тис. до н. е. Полюючи на стадних тварин, ловці з року в рік спостерігали одне й те ж саме: слідом за стадом оленів рухається зграя вовків. Так утверджується думка, що вовк допомагає мисливцям, наганяє на них стада. [41, с. 76]

В похованнях Гура-Бикулуй 3/13 та Тудорово 2/4 зуби хижаків присутні в якості прикрас. В першому випадку поховання колективне, але ікла територіально розташовані саме біля шийних хребців дитини. У другому випадку поховання самотійне. Оскільки поховання дитячі, то зуби могли виступати як захисний талісман, аби тотемне уособлення вовка чи іншого шанованого хижака захищало дитину. Але з іншого боку це говорить і про сильну прив'язку до мисливського коріння.

Маленькі діти самі по собі не могли бути учасниками полювання. Але родина з якої вони походили могла мати профільну спеціалізацію саме на полюванні або заслужити славу вправних мисливців, що передалась молодим нащадкам спадково.

З даних етнографії відомо, що утворення соціальної групи воїнства, загалом, нетипове для мобільних скотарів та кочівників. У степових товариствах, які мають як основне заняття скотарство, характер воїнства накладає відбиток те що, худобу було товаром, який легко відчужується. У цій ситуації виділення невеликого прошарку воїнів-професіоналів є неефективним. Наявні антропологічні визначення похованих зі зброєю вказують на різноманітний вік – від молодих до літніх чоловіків. Це свідчить про те, що воїнами було все боєздатне населення чоловічої статі. [див.: 47]

Але як і у випадку з полюванням, воїнська професія або заслуги родини могли передаватись і спадково. Так у випадку поховання Бревічени 16/9, де упокоєно дитину, археологами знайдено 3 наконечника списів з черешками.

Спис – досить велика та масивна зброя, використання якої вимагає не лише вправності, а й сили. Навряд чи дитина могла нею користуватись.

Загалом в поховальні обрядовості все ж приділяється увага військовим заслугам осіб, хоча особливої структури у таких поховань не спостерігається. В могилах зустрічаються наконечники списів та ножі. Особливу увагу привертають поховання, де зброя у числі поховального інвентаря поєднується з незвичним розташуванням скелету – розчленування, сліди від ран чи відсутні кінцівки.

3.2.2. Професійна ідентифікація носіїв катакомбної культури.

Професійна ідентифікація в катакомбній культурі, як і в інших бронзових суспільствах, ґрунтувалася на поділі праці, пов'язаному з господарською діяльністю, ремеслами, військовою справою та ритуальними функціями. Однак, археологічні дані свідчать, що розрізнення професій часто перепліталось зі статусом і соціальними ролями, що ускладнює чітке визначення окремих професій.

Катакомбна культура була переважно скотарською. Про це свідчить велика кількість знайдених кісток домашніх тварин у похованнях (поховання Ковалівка III, 1/14, Рошкани 4/15, Корпач 2/13 та ін.), а також предметів, пов'язаних із обробкою шкіри та доглядом за стадом, наприклад, астрагали (наприклад Семенівка 9/1). В похованні Нові Раскаеци 1/12 на лівій половині грудної клітини похованого фрагмент ікла дикого кабана, що використовувався як скребок для обробки шкір. Кістки тварин могли бути як символом скотарства, так і рештками ритуальної їжі, якою споряджали похованого на той світ.

В похованні Рошкани 6/3 міститься клик хижої тварини біля лобної кістки похованого. Зуби хижаків часто виступають оберегами, а ще їх носять люди, які намагаються показати свою вправність у полюванні уподібнюючи себе до хижака.

Чоловічі поховання часто містять зброю, наприклад, бойові молоти, крем'яні або бронзові ножі, стріли. Це вказує на роль військових чи охоронців у суспільстві.

Особливе поховання із ритуальними предметами, наприклад, амфороподібним посудом, який мав сакральне значення, може свідчити про поховання жерців або осіб, які виконували обрядові функції. Окремі поховання з багатим військовим інвентарем могли належати військовим лідерам. У похованні Кам'янка Молдова 6/18 в поховальний інвентар входили і наконечник стріли, і амфора слабкого обпалення. Люди, які займають високі військові посади часто виконують і релігійні практики. Зокрема ритуали схожі до тих, які виконують мисливці перед полюванням аби попросити допомоги для себе та нещастя ворогам.

Поховань зі зброєю не так багато серед обраних для роботи, але вони досить багато обставлені. У похованні Пуркари 1/38 лежали два бронзові чотиригранні шила, одне з обома загостреними кінцями, інше лише з одним. Також лежала полірована кам'яна сокира клиновидної форми з круглим отвором в центрі. Біля лівого плеча кременевий ніж-кинджал у вигляді овальної пластини з одним загостреним кінцем. Біля шил лежали чотири кременеві стріли трикутної форми з виїмкою біля основи. Біля стоп похованого заготовка кременевої стріли чотирикутної форми з одним загостреним кінцем. Поховання дуже багате, одразу кидається в очі варіативність зброї та пошана з якою обставляли могилу. Решта могил облаштовані бідніше, але і в такому разі мали декілька елементів поховального інвентаря.

Професійна ідентифікація у катакомбній культурі не була чітко розділена на спеціалізації, як у сучасних суспільствах. Ремесла, релігійні практики та господарська діяльність часто поєднувалися в межах родових традицій. Однак поховальний інвентар дозволяє виділити професійні групи, які виконували важливі функції в соціальному устрої катакомбників.

3.3. Гендерна ідентифікація особистості на основі аналізу археологічних знахідок. Розвиток досліджень окреслив як складність у розумінні гендеру, так і різноманітність методів дослідження гендеру. У межах жіночих досліджень гендер розуміється як ідеологічний конструкт і як суб'єктивність у визначенні жіночої природи та жіночої ролі в суспільстві. Найбільш плідним у філософських дослідженнях виявився аналіз гендеру як культурної метафори – це процес розгадування метафор, викриття їх прихованої логіки. Гендер є характеристикою соціальної (а не біологічної) приналежності до певного виду осіб, уявленням кожного індивіда про рольові характеристики та особливості поведінки тієї групи індивідів, до якої він належить. [53, с. 15].

Індивід засвоює певні правила поведінки та установки, які суспільство вважає відповідними до їх гендерних ролей у процесі соціалізації. Твердження про те, що саме суспільство формує ті чи інші стилі буття чоловіків і жінок, дуже точно і лапідарно висловлене Сімоною де Бовуар: «...в суспільстві існують певні структури, які спонукають людей дотримуватися тих чи інших соціостатевих ролей». [53, с. 5]

На сучасному етапі існування людства питання гендеру стоїть надзвичайно гостро. Природна приналежність до жіночого чи чоловічого начала вже не є основним критерієм до статевої ідентифікації особистості. Найпоширенішою в масах ідеєю наразі є соціологічний гендер, заснований на ідеї вільного вибору кожної людини. Збільшилась і варіативність статевих ніш, які можна займати. Передові соціологічні дослідження нараховують більш ніж 70 різних статевих категорій. Але суспільства епохи бронзи в цьому відношенні мали більш консервативні погляди. Тому виконання цієї роботи спиралось лише на антропологічні визначення статі.

Знову ж таки, як і в питаннях вікового аналізу, данні археологічних розвідок дуже бідно відображають статеву стратифікацію серед похованих. В археологічних звітах майже не відображається статевий компонент, здебільшого йде посилення лише на дорослу особу. Серед дитячих поховань питання статевої

приналежності висвітлена ще гірше, оскільки конструкція дитячого скелету до пубертатних перетворень дуже слабо відображає гендерні відмінності. Тому дослідження цього питання не має тієї чіткості, яка б дозволила остаточно закрити питання.

3.3.1. Гендерна ідентифікація носіїв ямної культури. Серед поховань ямної культури 235 належало дорослим особинам, до яких входили 12 виявились суто жіночих поховань. Наявність саме жіночих скелетів превалює при цьому в колективних похованнях цього регіону.

Підземному вогню у фольклорних творах приділено найбільшу увагу. Вогонь вважався обов'язковим атрибутом «нижнього світу», де, за повір'ями, перебувають душі предків та всілякі чудовиська. Ритуальні вогні палили під час свят літнього та зимового сонцестояння, сподіваючись на милість божества, від якого залежав майбутній урожай. Із тією ж метою ритуальний вогонь запалювали в час лиха. Вогню як символів підземного божества приносили людські жертви. [45, с. 72]

За свідченням археологів та істориків, у слов'ян, як і в інших народів світу, довгий час зберігався звичай трупоспалення. Тіло небіжчика, спалене вогнем, відігравало роль жертви підземному божеству. Відгомонам уявлень про вогняну стихію потойбічного світу є традиція запалювати свічки в хаті та на могилі померлого. Обов'язковим елементом прадавніх поховань була червона вохра. Пізніше у християнській символіці червоний колір став ознакою жалоби, смерті, тому сербський звичай одягати небіжчику червоний капелюх та український козацький – прикривати обличчя червоною китайкою – пояснюються зв'язком цього кольору з потойбічним світом. [45, с. 72]

У бронзовому віці з'являються космогонічні уявлення, популярності набуває солярний культ. Зображення сонця в ужитковому мистецтві з цієї епохи набувають поширення у межах усього євразійського материка. Вчені вважають це наслідком аридизації клімату, похолодання, яке відбувалося в цей час. З'являється у вжитку демісезонний тканий одяг з вовняних ниток. Спочатку, як

і всі інші винаходи цивілізації, він набув поширення серед знаті, а тому не останню роль у ньому відігравало фарбування та оздоблення. [41, с. 58]

Похованнях ямної культури надзвичайно активно використовується вохра, як символіка вогню, шматочки вугілля також часто присутні, але більше в заповненні ями, а не для безпосереднього контакту з померлим. Зустрічаються також перепалена земля камери, як в похованнях Дойбани-2 3\4 та Корпач 2/6, інколи вогонь потрапляв на дерев'яні перекриття могил, а біля поховання Дойбани-2 1/2 виявлені ознаки тризни за померлим зі слідами вогню. Але сильних відмінностей у віковому, статусному чи статевому питанні такі могили не мають. Тому можна зробити висновок, що всі члени колективу потребують очищення. Все таки солярний символ світить усім однаково.

В чоловічих похованнях перевернута набік посудина може означати завершення роду. Для прикладу візьмемо поховання Холодна Балка 1/13. Складно точно сказати чи скелет був пошкоджений вже після , чи юнака розчленували невдовзі після смерті, але в могилі присутні розрізнені кістки. Біля черепної коробки похованого розташовувалась кубкоподібна посудина на боці. Очевидно неприродня смерть передчасно припинила розвиток роду, що й було показано у такий спосіб.

Корпач 2/9 – ще один такий випадок. У похованого відсутні кисті обох рук. Вірогідно це свідчення насильницької смерті, що призвело до передчасної загибелі роду. Як наслідок – перевернутий на бік горщик поряд.

Найбільше у жіночих похованнях знайдено амфор. Цей тип посуду досить витончений та за особливостями своєї форми асоціюється з будовою жіночого тіла. В похованні Холодна Балка 1/7 знайдено дівчину 16-19 років, поховану скорчено на лівому боці. Права рука зігнута, відведена назад, кисть, можливо, на тазу. Біля колін амфоро подібна посудина, а під кистю правої руки пляма вохри. Такий набір можна трактувати як ознаки годувальниці, матері та хранительки сімейного вогнища. Інші поховання також в основній масі вміщують досить

дорослих особин. Але припускаю, що вони могли не втратити цноти і таким чином були виділені у похованні.

У легендах жителів Індонезії та Океанії перша людина була народжена каменем. У міфах аборигенів острова Нова Британія (неподалік Нової Гвінеї) перша жінка постала із птаха, а чоловік – із каменя. За звичаями багатьох народів, жінка, яка хотіла мати дитину, сідала на священний камінь. Значно більшою мірою, ніж із народженням, камінь асоціюється в народній уяві зі смертю. Закам'яніти, перетворитися на камінь – означає перейти до іншого світу, померти. У казках, в епізодах, коли герой дивиться крізь потаємне віконце (а дивитись туди йому, звісно ж, заборонено), він бачить кам'яну країну, в якій усе кам'яне – люди, речі, тварини. [45, с. 81]

Надгробний камінь – паралель до каменя, за яким у казках або легендах є хід до підземелля – потойбічного світу. Етнографічні дані свідчать, що в народів, які перебувають на первісній стадії розвитку, збереглися звичаї зі значенням жертвоприношення. На островах Малайського архіпелагу біля каменю часто ставляться загострені кілки з настромленими на них черепами вбитих ворогів. Камінь – «ефективний матеріал у чаклунстві, ворожінні. Дівчина, щоб привернути до себе хлопця, розжарює на вогні камінь, примовляючи: «Щоб тебе за мною так пекло, як вогонь пече сей камінь». У веснянці дівчина, яка хоче піти заміж за молодого хлопця, котить йому вслід перснем, не хоче за старого діда – котить камінь. [45, с. 83]

В похованнях ямної культури аналогом надгробного каменю є антропоморфна стела або кам'яний кромлех. Вони зустрічаються рідко і в досить багатих похованнях, що говорить про високий статус похованого. У відібраних похованнях Північно-Західного Причорномор'я було чотири могили з антропоморфними стелами та три у центрі кам'яного кромлеху.

Основна маса містила тіла чоловіків дорослого віку та юнаків за виключенням одного з антропоморфною стелою та одного з кам'яним кромлехом, в якому спочивали жінки. В похованні Молога 1/4 похована жінка

30-40 років, але репрезентована як матір ймовірно ще не народженої дитини. Поховання перекривалось трьома антропоморфними стелами. У похованні з кромлехом Молога 1/5 знайдено молоду жінку 25-35 років. Але її ідентифікація та статус у суспільстві досить спірні, адже перед лицевою частиною її черепа знайдено кременевий скребок, що дозволяє припустити, що дівчина могла та брала участь у створенні інструментів за життя, а може і була вправним ремісником. Адже в уявленнях народу в могилу кладуться лише речі, якими людина користувалась за життя.

Мар'янівка 1/6 та Рєвова 3/16 були обладнані стелами, а Дубоссари 23/6 та поховання Одеського кургану мали в основі кам'яну конструкцію кромлеху. В складі поховального інвентарю перших двох було присутнє використання фіолетової, не дуже популярної вохри. Підліток з кургану Рєвова не просто був обсипаний вохрою. Його череп вкритий фіолетовою вохрою, а руки червоною. Праворуч від черепа підсипка крейди і шматок фіолетової вохри у формі яйця. Яйце здавна відоме як символ плодючості. Могила перекривалась двома кам'яними плитами – перша стела має приземисті пропорції, половину поверхні займає виступ, що означає голову. Друга видовжена, голова ледве помічена і зміщена з середньої осьової лінії. Дуже нагадує чоловіка та жінку, а в поєднанні з символом плодючості може позначати чоловічу силу продовження роду. Можливо навіть, що поховання виконувало ритуальну функцію жертвності для примноження плодючості.

Використання кам'яних плит, судячи з зазначеного вище несло в собі в основному чоловічу енергетику та репрезентувало досить високий статус похованого.

3.3.2. Гендерна ідентифікація носіїв катакомбної культури. В обраних похованнях катакомбної культури було поховано окремо 121 дорослу особу, з числа яких 8 були ідентифіковані як суто жіночі. Звичайно, подібний розподіл досить умовний, адже точних даних стосовно статевої стратифікації решти поховань немає. Але даних, що отримані з цих поховань, а також

колективних досить, аби спробувати відобразити гендерна ідентифікацію носіїв катакомбної культури.

Практика використання вогню в поховальній сфері давніми народами Європи бронзової доби пов'язана з уявленнями про очисну ритуальну силу цієї стихії. Дослідники неодноразово звертали увагу на кремації у культурах пізньої бронзи. [58, с. 108-109]

Сліди застосування вогню під час поховальної церемонії носіями катакомбної культури можна фіксувати за наявністю вуглинок або попелу у могилах, обпаленню кісток, залишків ритуального багаття тощо. Такі випадки зустрічаються не так часто, тому викликають певний інтерес. [58, с. 109]

В похованнях катакомбної культури широко розповсюджена практика використання вохри і як присипка для кісток похованого, і як покриття дна та навіть окремі шматки вохри як повноцінний інвентар. Трохи рідше зустрічається використання вугілля та ритуальних кострищ. В питанні очищення «вогнем» чіткого розподілу за статевою та навіть віковою ознакою не виявлено. В основному вохра використовувалась для фарбування голови, тазу, а також стоп. Вочевидь всі грішні і всім треба піддати вогню.

Цікаве спостереження здійснили С.Ж. Пустовалов і Л.А. Черних. Як відзначають дослідники, астрагали походять з поховань чоловіків і хлопчиків. На думку І.Ф. Ковальнової, це додатково свідчить про чільні ролі чоловіка у скотарстві та металургії катакомбного часу. Сама І.Ф. Ковальова схильна пов'язувати знахідки астрагалів як з проявом культу барана, так і з ритуальною грою. Ю.О. Шилов вважає, що астрагал у поховальному обряді втілює ідею пересування, несе символіку розмноження стада. [57, с. 7]

У свою чергу, В.Н. Войнаровський пов'язує деякі катакомбні комплекси, в яких було знайдено астрагали, з похованнями осіб, що за життя займалися вичинкою шкіри. Самі астрагали, на його думку, були знаряддями праці. [57, с. 7] Серед обраних для роботи поховань катакомбної культури троє виявились з астрагалами – це Рошкани 1/6, Великозименово 1/4 та Семенівка 9/1. Навіть не

зважаючи на те, що перше колективне, у всіх випадках астрагали були покладені саме як чоловічий інвентар. Постійне превалювання в числі майстрів, що використовували астрагали, поступово могло наділити його суто чоловічою енергетикою вже без конкретної прив'язки до професій.

З археологічних даних переконуємося, що в епоху бронзи вже існувала парна патріархальна сім'я. Про це свідчить поховання насильно вбитої жінки разом із чоловіком. Належала ця шлюбна пара до племен катакомбної культури, яких вважають спадкоємцями ямників. У зв'язку з утвердженням парного шлюбу за бронзового віку стали споруджувати малі за площею житла, де могла вміститися лише одна сім'я. [41, с. 52]

В патріархальних общинах, до яких відносились катакомбники, існування родини залежало від існування в ній чоловіка, що кровно з неї походив. Смерть останнього представника чоловічої статі означав закінчення роду, навіть за наявності дівчаток, бо вони після заміжжя переходили до родини чоловіка. В світлі цих фактів інвентар з поховання Великозименово 1/4 може означати саме закінчення існування родини зі смертю парубка. Перекинутий набік, як і перекинутий догори дном керамічний виріб означав те, що на померлому закінчується рід. [42] Біля черепа похованого знаходився перекинувся набік цілий ліпний посуд в обрамленні з астрагалів. Таке поєднання говорить про те, що парубок був останнім у своїй сім'ї.

А от поховання Ковалівка VI, 2/25 демонструє можливість нерівних за віком шлюбів. Поховання колективне, складається з трьох кістяків. В південній частині камери поховано жінку 25-30 років. В районі живота жінки поховане немовля. В північній частині камери поховано чоловіка 55-65 років. При такій постановці питання чоловік та жінка повинні бути саме у шлюбних відносинах, адже наявність дитини свідчить про сімейність поховання. Сильна різниця у віці навряд чи була наслідком шаленого кохання. Скоріше за все дівчину віддавали заміж дивлячись на статус чоловіка та його бажання вступити в шлюбні відносини.

Судячи з розміщення дитини жінка позиціонувалась як та, яка народжує та займається домашнім господарством. Біля її стоп знаходились два розтиральники, як приладдя необхідне для обробки зернових, що для господарства кочового суспільства не має критичного значення.

Амфороподібні посудини не дуже розповсюджені в похованнях катакомбної культури. Але усі вони належать дорослим людям, імовірно, чоловічої статі. Але системності в орієнтації похованого не виявлено. Хоча переважна більшість тяжіє до південного напрямку з відхилами на схід або захід. Значна частина кістяків поховані у витягнутому положенні на спині.

З усіх перерахованих вище ознак яскраво виділяється поховання Ковалівка VI, 2/31. Кістяк лежав у зігнутому положенні головою на схід з відхиленням на північ. Череп зміщений в праву сторону. Кисть лівої руки під тазовою кісткою, а правої – на стегні.

Відмінності від загальної картини є і в розташуванні горщика. Якщо решта посуду скупчується переважно біля черепу, то цей екземпляр був покладений на рівні плеча. До того ж він був не єдиною посудиною. Поруч було розташовано керамічну миску. Поховання з села Дубиново теж має особливості. Амфороподібний горщик не стояв біля голови, або навіть плеча покійного, а був, ніби, самостійним елементом інтер'єру.

У похованні Бичок 1/13 простежується чітка закономірність між жінкою та підлітком. Перше, на що звертаєш увагу – посилене використання вохри в місцях, що відповідають за народження дітей – грудна клітина та стегна. До того ж положення в них також однакове. Очевидно, підліток уже пройшла ініціалізацію і похована як повноцінна доросла особа. Ця приналежність до класу жінок була позначена горщиком. При цьому сама жінка не має такої привілеї. Скоріше за все вона не мала в ньому потреби, адже нещодавно стала матір'ю і була похована разом з немовлям. Тут важливо також підняти питання в якому віці дівчинка стає жінкою в уявленні суспільної групи.

Про статус жінки в катакомбному суспільстві яскраво говорить поховання Корпач 2/13. В ньому поховані чоловік 25-30 років, жінку та дитину, але останні двоє розташовувались на заплічниках камери та не мають поховального інвентарю, лише присипку з вохри на кістках. В цей же час чоловіка поховано досить багато: перекриття камери дубовими колодами, наявність інвентарю, в тому числі і кістки тварин, що можуть бути залишками ритуальної їжі. При такому розміщенні, навіть якщо жінка з дитиною були підпоховані до чоловіка пізніше, асе одно можна говорити про дещо нижчу собівартість жіночого населення в питаннях смерті, а отже і життя.

3.4. Відображення соціального статусу через супровідний інвентар в похованнях епохи бронзи. Завдяки соціалізації людина залучається до суспільства шляхом засвоєння мови певної соціальної спільноти, відповідних способів мислення, властивих певній культурі, форм раціональності й чуттєвості, прийняття норм, цінностей, традицій, звичаїв, взірців поведінки. Процес соціалізації охоплює всі можливості прилучення до культури, виховання й навчання, за допомогою яких людина набуває соціальної природи і здатності брати участь у соціальному житті.

У процесі соціалізації особистості задіяне все її оточення: сім'я, сусіди, ровесники та інші. Важливо наголосити, що соціалізація це постійний процес, який відбувається раптово, а проходить постійно, навіть після формування зрілої повністю функціонуючої особистості. Це відбувається тому, що умови життя людини як і сама людина, постійно змінюються, вимагаючи входження у все нові соціальні ролі та заміну статусу новим. Деякі статусні ознаки набуваються одразу після народження, як спадок від родини, походження індивіда.

Станово-кастова система, що панувала у ямно-катакомбному суспільстві, дозволяє пояснити чітку послідовність поховань у курганах. Якщо в кургані ховали представників одного роду або сім'ї, то людина, яка народилася в одній етносоціальній групі, могла бути похована або за обрядом своїх предків, або за обрядом тієї етносоціальної групи, до якої вона почала належати після

підвищення свого соціального статусу. Для чоловіків це були воєнні подвиги, для жінок – одруження. Мезальянс суворо карався в кастових суспільствах. Тому майже не спостерігаються і випадки зворотної стратиграфії. Таким чином, жорстка послідовність поховань різних етнокультурних груп у курганах при яскравих свідченнях співіснування за іншими джерелами є ознакою кастової системи. [61, с. 25-26]

Методологія символічного інтеракціонізму розглядає сім'ю як малу соціальну групу. Сім'я розуміється тут як сукупність соціальних ролей, які виникають і реалізуються у взаємодії її членів, зумовлюючи їхні позиції. У більшості таких досліджень сім'я ототожнюється з відносно закритою системою, яка має досить слабкі зв'язки з навколишніми інститутами, організаціями і групами. Цей напрям зосереджує увагу на дослідженні ролей і статусів, міжстатусних стосунків у процесі комунікації, конфліктів, прийнятті рішень тощо.

3.4.1. Відображення соціального статусу через супровідний інвентар носіїв ямної культури. Вода у різних її проявах є життєво необхідним компонентом для будь-якого суспільства. Тому вона часто виступає об'єктом міфології та культурних практик. Господарська діяльність суспільних груп, які проживають на берегах водойм має сильну прив'язку до рибальства та інших типів взаємодії з водою.

Представники ямної культури вели кочовий спосіб життя, тому водні ресурси не відігравали в господарській діяльності такого рішучого значення. Можливо тому вони і представлені в їх поховальній обрядовості досить мало, але все ж представлені. В розглянутих похованнях ямної культури їх набиравось чотири – це Гура-Бикулуй 3/2, Урсоая 3/12, Білолісся 3/23 та Бутори I 9/9.

Мушлі як матеріал не має певної цінності через крихкість, невеликі розміри та відсутність великих покладів речовини. Тому побудова виробництва повсякденних речей з них досить сумнівна ідея. З іншого боку вода є символом життя, а більшість релігій будуються на тому, що саме з неї все і почалося. Тому

їх найчастіше використовують як ритуальні або декоративні елементи. Присутність у похованнях мушель водних молюсків, морських камінців чи піску може виступати прямою відсилкою до самої стихії. Але враховуючи специфіку поховальної справи значення водних елементів як символу життя можна відкинути.

Мушлі використовуються магичних практиках з різними цілями. Завдяки своєму зв'язку з водою вони вважаються сильним захистом від проклять, хвороб та шкоди від чаклунства. Прикраси з них не лише мають естетичне підґрунтя, а ще й виконують роль амулетів. А самі по собі вони використовуються як оракул і як чарівний дар духам.

Поховання Білолісся 3/23 досить цікаве та має ряд особливостей у порівнянні з іншими. Дно могили було встелене декількома шарами різних матеріалів, включаючи морський пісок. А пляма блакитної глини біля ніг дитини з поховання схожа на символічну водойму. В поєднанні з мушлею у заповненні можна говорити про досить сильну відсилку до водної стихії.

Стопи похованого чоловіка по щиколотку пофарбовані у чорний колір, а на скелеті дитини лише вохра. Можна припустити обряд очищення після смерті. Навряд чи особу, яка була задіяна у подіях, що суспільство вважало злочинними або богохульними, поховали в досить «комфортних умовах» (підстилка, перекриття дерев'яними плахами, складна конструкція ями з виступом). Той факт, що поховання є колективним, тим що одним з похованих є дитина, уже говорить про трагічні обставини смерті. Тому можна припустити смерть від хвороби або темних магичних практик, які вимагали очищення та припинення розповсюдження через певний поховальний ритуал.

Поховання Бутори І 9/9 містило як стулку раковини біля черепа, так і гальку, яка лежала між тазом та правою рукою похованого. А от у похованні Гура-Бикулуй 3/2 присутня мушля з двома отворами. Така обробка говорить про використання її як прикраси. Поховано чоловіка 25-35 років. Прикраса лежала всередині посудини, що стояла біля правої руки похованого. Досить незвичне

покладення для прикраси. Обидва випадки мають значення для індивідуумів, які були поховані, але не є позначенням професійного відношення до рибальства, а найпевніше говорять про статус похованих чи їх особистісну ідентифікацію. Так чи інакше, але їх поховальний інвентар специфічний, що виділяє і їх персону.

Слід також зазначити що всі поховання з мушлями мали й інший супровідний матеріал. А у трьох з чотирьох поховань морські атрибути знаходились зі сторони правої руки.

Варіантом інсигній влади в ямних похованнях регіону є кам'яні шліфовані сокири. Технологія свердлення твердих порід каменю, степовому населенню доямого часу була відома. Судячи з усього практика покладення в могилу кам'яної сокири існувала на всьому хронологічному відрізку існування ямних племен в регіоні, що розглядається. [див.: 47]

Сокира як атрибут Громовика - вбивці Змія відбита індоєвропейською традицією. Асоціативність небесного владика, яким на певному етапі стає Громовик, і владика земного призвела до того, що саме атрибут Громовика – кам'яна сокира – стала головним знаком правителя. Таким чином, вона одна з ланок у ланцюзі розвитку влади, а не просто бойова зброя. [див.: 47]

Кам'яні сокири з просвердлинами потрапляють до складу поховального інвентарю лише після того, як з нього зникають скіпетри. Зникнення з поховань скіпетрів і поява в них вушних сокир – взаємопов'язані явища, а саме заміщення скіпетрів сокирами відбиває якісь зміни в релігійно-міфологічних уявленнях. Ці зміни, ймовірно, відбулися близько середини третього тисячоліття до нової ери, судячи з того, що найпізніші знахідки скіпетрів можна датувати другою чвертю третього тисячоліття до нової ери. [див.: 47]

В даний час можна вважати досить встановленим, що найдавніша антропоморфна монументальна скульптура пов'язана в основному з населенням ямної спільності. [див.: 47]

3.4.2 Відображення соціального статусу через супровідний інвентар носіїв катакомбної культури. Найпопулярнішим серед керамічних виробів у

чоловічих похованнях став горщик. З ним ховали різні верстви населення. Тут присутні і просто багаті поховання, і не дуже примітні, і яскраво виражене культове підґрунтя.

Для прикладу розглянемо поховання Білолісся 11/9. В похованні знову превалює ліва сторона – трупопокладення на лівій стороні, а інвентар біля лівих кінцівок. На руці залишився оксид міді від браслету, що колись був на його місці. Отже людина була не проста, як мінімум досить заможна не лише для того, аби носити таку прикрасу, а й для того аби забрати її з собою в могилу. Біля коліна стоїть горщик з уламками ще 2х посудин всередині. Такий інвентар уже є рідкістю для поховань ямної культури. Та й саме поховання не виглядає простим. Окрім підстилки дно було вкрите порошком крейди та помаранчевою вохрою. На рівні уступу спостерігається перекриття дерев'яними плахами. Таке поховання не занадто пишне, як для заможної верстви населення, а скоріше було зроблене для слуги культу.

Катакомбні поховання, як і ямні мають в своєму інвентарі мушлі. І так само їх дуже мало, не дивлячись на те, що територія Північно-Західного Причорномор'я давала кочовим суспільствам прямий доступ до великого їх скупчення – Чорного моря. Але море не відігравало в їх житті, а отже і віруваннях особливого місця. Всього в роботі використано три таких поховання – Урсоая 3/6, Ковалівка VI, 1/4 та Ковалівка VI, 1/10.

Образ води у фольклорі надзвичайно багатогранний. Життя і здоров'я, очищення й кохання — ось основні грані цього символу. Водою, як і вогнем, очищаються від бруду — і тілесного, й душевного. Використовують воду й на благо людині (для ліків, виливання переляку), й на зло (щоб передати закляття і хвороби). Вода також виступає посередником між світом живих і потойбіччям, засобом для розкриття майбутнього. [45, с. 75] Вода широко застосовується в обрядах переходу з одного стану в інший (перша купіль немовляти, хрещення, весілля, ритуальне обмивання перед похороном). [45, с. 78]

Мушлі по своїй природі мають привабливий вигляд: дивні, але пропорційні форми, різноманітність забарвлення. Їх можна порівняти з квітами водної стихії. Відчуваючи цю гармонію і досконалість, наш розум підсвідомо захоплюється такими формами, відчуваючи їх як щось «правильне» і природне. Тому вони несуть ніби «подих» водної стихії на суші, забезпечуючи непідробний естетичний і духовний зв'язок з сакральною стихією. Це все одно що тримати у руках справжній магічний артефакт, створений природою.

Усі три поховання окрім мушель мають інший поховальний інвентар, до того ж дуже виразний. Так у похованні Урсоая 3/6 мушля сильно присипана вохрою. Сама по собі вона несе містичну силу, а в комплекті з забарвленням вохрою набуває нового культурного значення. Окрім того біля лівої стегнової кістки похованого кулеподібна посудина. В похованні Ковалівка VI, 1/4 праворуч від черепа та між стегновими кістками померлого лежало по раковині перловиці, а зліва від черепа покладені кістки тварин (хребці, ребра). Поховання Ковалівка VI, 1/10 містило праворуч від голови померлого амфороподібний горщик, уламок невеликої ліпної посудини, стулки мушлі та гранітний розтиральник.

Амфороподібний посуд найімовірніше був частиною поховального обряду, а не повсякденною річчю, яка зможе знадобитись померлому у потойбічному житті для обслуговування власних побутових проблем. Рідкість подібних знахідок взагалі говорить про те, що це посуд просто так, без особливої нагоди не виготовляли. Тобто практичного поширення у повсякденному житті він не відігравав.

Поховання з амфороподібним посудом скоріше за все позначали людей поважного соціального стану. Ризикну, навіть, припустити що це були служителі культу. Амфори та амфороподібний посуд міг використовуватись, як особлива тара для виконання магічних обрядів. Логічно припустити, що люди могли покласти своїм померлим такий тип посуду для виконання тих самих обрядів, що

й в смертному світі. Або це були люди просто високого соціального рангу, яким хотіли дати найкраще та найповажніше супроводження і в останню путь.

До того ж серед поховань з амфорами та амфороподібним посудом не зустрічається дитячих або підліткових могил. Всі вони належать дорослим особинам, які вже могли на час смерті заслужити в суспільстві поважний статус або стати релігійним діячем.

У посуду з поселень Ковалівка IV та Дубиново крім того присутні зображення, утворені рівними лініями, які нагадують знак безкінечності. Неперервне коло – також знак безкінечності. Прослідковуючи етимологію цих символів можна дійти висновку, що вони відображають безкінечність життя, оновлення природи та символізують потойбічне життя. Тому орнаментика повністю підходить саме для поховального обряду.

Територіально ці поховання розкидані, хоча певна послідовність в них є. При детальному розгляді прослідковується лінійна схема розташування курганів у напрямку з півночі на південь, що відповідає сезонним міграціям катакомбників. Тобто померлих ховали на місці, в якому їх застала смерть, не відносячи їх до певного сакралізованого місця. Виключення становить скупчення амфороподібного посуду в комплексі Ковалівка IV.

Поховання в Старих Білярах – кенотаф. Замість померлого в ній присутні 2 людиноподібні стели. Такий вид поховань досить рідко зустрічається в епоху бронзи взагалі та в катакомбній культурі, зокрема. Тож теорія про особливий статус похованого з амфороподібним посудом також має право на існування.

Семантичний зв'язок «посуд – людська смерть» зафіксований в одному з індоарійських текстів рубежу III– II тис. до н.е., де сказано, що тіло правителя було залишене на полі бою як розбитий посуд. У новоасірійських ритуалах розбиття посуду означало знищення ворога. Тобто, розбиття посуду в магічних ритуалах, в текстах замовлянь ототожнюється зі знищенням, оберненням в прах хвороб або ворогів. [42, с. 17]

В слов'янських обрядах можна знайти ритуали перевертання, пов'язані з небіжчиком або похоронами. Таке перевертання предметів – магічна дія, складова поховального та деяких інших ритуалів, що мало на меті запобігти «поверненню» покійника, його «ходінню» після смерті або відігнати нечисту силу. Аби захиститись від негативного потойбічного втручання в життя живих здійснювали, наприклад, ритуал перевертання померлого, або людини, що перебувала в передсмертній агонії. [42, с. 18]

Тут не можна не згадати посуд у положенні догори дном у похованнях, який оздоблений орнаментом на днищі. Подібний орнамент зустрічається на кераміці катакомбної культури досить часто. Безумовно ці зображення мали ритуальне значення, адже орнамент на дні не міг мати естетичного значення. Тому поховання катакомбної КІС з перевернутим догори дном посудом, безсумнівно, мають ритуальний характер. [42, с. 18]

У похованні Вишневе 17/15 знайдено покійника з очевидними слідами насильницької смерті. В районі лівого боку знаходилась косо заточена кістка 16 см. у довжину. Вона простягалась від ребер вглиб скелета по напрямку до хребта.

Горщик розташувався з правого боку біля ніг похованого. Він був перевернутий догори дном. Таке нетипове положення горщика може бути показником того, що саме це поховання містило в числі свого інвентаря горщик, як магічний засіб від «помсти» померлого насильницькою смертю. Він ніби закривав дорогу ногам померлого з того світу на цей для забезпечення і його спокійного існування і свого безпечного життя.

Вишневе 17/15 не єдине поховання зі зміною просторового розташування горщика у померлих насильницькою смертю. Наприклад, поховання Старі Біляри 1/32. На місці поховальної ями були знайдені розрізнені кістки скелету дорослої людини. Череп деформований, без нижньої щелепи. А от поховання Вапнярка 4/3 містить скелет дорослої людини. Череп лежав основою на дні могили, щелепи – на грудній клітці. Вочевидь при похованні померлий уже був розділений з власною головою.

Підсумовуючи інформацію цього розділу слід нагадати що при посиланні на вікові та гендерні показники похованих важливо пам'ятати що археологічні дослідження не завжди проводились за участю антропологів, тому деталізація даних залишає бажати кращого. Але широка вибірка поховань та багатий поховальний інвентар, який досить чітко репрезентує ідентичність похованого дає змогу побудувати низку ідей та припущень щодо соціальної структури представників ямної та катакомбної культури.

У бронзову епоху гендерна ідентифікація базувалася переважно на антропологічних характеристиках індивідуума. Ідея гендеру в сучасному суспільстві еволюціонувала від традиційних ролей до ширшого соціологічного розуміння, заснованого на свободі вибору. Але при вивченні культур епохи бронзи спостерігається збереження розмежування чоловічих та жіночих ролей у суспільстві.

У ямній та катакомбній культурах професійна ідентифікація була тісно пов'язана із соціальною роллю та статусом особистості. Вона проявлялася через поховальний інвентар, особливості ритуалів і символіку, яка відображала зайнятість покійного або його родини.

В сучасному трактуванні поняття соціального статусу звучило в основному до посади, походження та багатства. В епоху бронзи він включав в себе набагато більше категорій та був обов'язковий до дотримання у поведінці. Соціальний статус залежав не лише від матеріального становища чи походження, а й міг бути успадкованим або здобутим завдяки особистим досягненням, як-от воєнні подвиги чоловіків чи шлюбний статус жінок. Процес соціалізації відображається в поховальних практиках через інвентар.

Зібрані дані ілюструють багатогранність ідентифікацій у давніх культурах, заснованих на археологічних свідченнях, і підкреслюють складність у відображенні соціальних ролей.

Висновки

Територія Північно-Західного Причорномор'я має багату історію, якою захоплюються багато дослідників активно вивчається археологами ще з вісімнадцятого сторіччя. За цей час накопичено багато робіт джерельної бази та аналізу історичної спадщини.

У роботі з вивчення ямної та катакомбної культур ідентифікація особистості охоплювала чотири ключові аспекти: віковий, професійний, гендерний та статусний. Кожен із них втілювався через поховальні ритуали. Археологічні знахідки свідчать, що ці елементи виконували не лише практичну, а й символічну функцію, відображаючи соціальний статус, роль та значення померлого в суспільстві.

Ідентифікація особистості за віком у ямній і катакомбній культурах мала глибокий символічний зміст. У дитячих похованнях часто знаходили астрагали, які служили не тільки іграшками, а й ритуальними предметами. Це вказує на те, що навіть наймолодші члени суспільства мали важливе ритуальне значення. Сам факт наявності окремих дитячих могил, в тому числі і поховань немовлят, говорить про те, що з найменшого віку існування людина вважалась членом соціуму. А через поховальний інвентар частіше передавались успадковані суспільні ролі.

Для дорослих поховання часто слугували відображенням їхньої соціальної позиції та набутого досвіду. Жінок репродуктивного віку асоціювали з символами родючості, такими як амфороподібний посуд чи розтиральники. Чоловіків, особливо тих, хто мав військовий чи мисливський досвід, ховали зі зброєю, ножами чи крем'яними наконечниками стріл. Літні люди представлені у похованнях меншою мірою, що може свідчити про коротку тривалість життя в умовах складного побуту.

Професійна ідентичність формувалася через зайнятість індивідуума та його роль у спільноті. У ямній культурі мисливство та скотарство були основними професіями, що підтверджується знахідками зубів хижаків,

наконечників списів і скребків. Діти, поховані зі зброєю, символізували спадкову передачу традицій родини, тоді як дорослі ховали з інвентарем, який підкреслював їхню професію або заслуги.

Катакомбна культура розвинула поділ праці, зокрема в скотарстві та ремісництві. Знахідки астрагалів, оброблених кісток і спеціального посуду вказують на існування ремісників, що займалися обробкою шкіри чи металу. Чоловічі поховання з багатим військовим інвентарем, як-от у Пуркарі, свідчать про важливість воїнства в суспільстві, де кожен боєздатний чоловік міг бути воїном. Особливу увагу привертають поховання зі зброєю та ритуальними предметами, що, ймовірно, належали людям, які поєднували військову та релігійну функції.

Гендерні ролі в обох культурах тісно пов'язані із соціальною структурою. Чоловічі поховання здебільшого супроводжувалися зброєю, інструментами чи предметами, що символізували їхню активну роль у господарстві, військовій справі чи полюванні. Жіночі поховання вказують на значну роль жінок у збереженні традицій, вихованні дітей і підтриманні ритуалів родючості.

Особливе місце займали релігійні функції. Знахідки амфороподібного посуду з орнаментами, що нагадують знак нескінченності, свідчать про участь жінок у сакральних обрядах. У катакомбній культурі жінки похилого віку також репрезентували культурну пам'ять і зберігали статус жіночності через поховальний інвентар.

Інвентар у похованнях був засобом ідентифікації, що вказував на роль особи в суспільстві та забезпечував її зв'язок із потойбічним світом. Наприклад, перевернуті горщики символізували завершення життєвого циклу, а використання вохри підкреслювало очищення й підготовку до нового етапу існування.

Ритуали відігравали важливу роль у формуванні ідентичності. Магічні практики, такі як використання зубів хижаків чи астрагалів, підкреслювали зв'язок з природою та потойбічними силами. Перевернуті горщики в дитячих

похованнях могли позначати "невижитий вік", що потребував обрядового завершення.

Соціальна структура ямної та катакомбної культур ґрунтувалася на поєднанні спадкових і набуткових ознак. Ідентичність особи відображалася через ритуальні предмети, професійний інвентар та символіку, що були спадщиною спільноти.

Поховальні практики ямної та катакомбної культур — це складний симбіоз вікових, професійних і гендерних аспектів життя. Археологічні знахідки свідчать про те, що кожна особистість була частиною більшого соціального та релігійного порядку, де її статус, роль і значення визначалися як досягненнями, так і місцем у спільноті. Ці дослідження відкривають перед нами унікальну можливість зрозуміти, як формувалися суспільства бронзової доби, де навіть смерть ставала ще одним етапом у великому циклі буття.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Алексеева І.Л. Курганы эпохи палеометалла в Северо-Западном Причерноморье / АН Украины. Одес. Археол. Музей; отв. Ред.Э. А. Балагури. - Киев: Наук, думка, 1992. -132 с.
2. Алексеева І.Л. Отчет о работе Буго-Днестровской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в зоне строительства 2-й очереди Нижне-Днестровской оросительной системы в 1979 году : НА ИА НАНУ. 1979/1. 26 с., 35 табл.
3. Алексеева І.Л., Булатович С.О. Два кургана на левобережье Днестровского лимана. Охранные историко-археологические исследования на юго-западе Украины. Одеса, Запоріжжя: ЗГУ, 1990. С. 35–48.
4. Алексеева І.Л. Отчет о работе Нижне-Днестровской новостроечной экспедиции ИА АН УРСР в зоне строительства 1-й очереди Нижне-Днестровской оросительной системы в 1976 году : НА ИА НАНУ 1976а/87. 47 с., 56 табл.
5. Андрух С.І., Добролюбский О.О., Тощев Г.Н. Курганы у с. Плавни в низовьях Дуная : М., 1985. 158 с. Деп. в НИОН АН СССР. 13. 06. 85, № 21110.
6. Археологические исследования в Молдавии (1972 г.) : Акад. наук Молдавской ССР, Отд. Етнографии и искусствоведения. Кишинів: Штиинца, 1974. 232 с.
7. Археологические исследования в Молдавии (1974-1976) : Акад. наук Молдавской ССР, Отд. Етнографии и искусствоведения. Кишинів: Штиинца, 1981. 201 с.
8. Археологические исследования в Молдавии (1979-1980) : Акад. наук Молдавской ССР, Отд. Етнографии и искусствоведения. Кишинів: Штиинца, 1983. 212 с.

9. Археологические исследования в Молдавии в 1981 г. : Акад. наук Молдавской ССР, Отд. Етнографии и искусствоведения. Кишинів: Штиинца, 1985. 212 с.
10. Археологические исследования в Молдавии в 1985 г. : Акад. наук Молдавской ССР, Отд. Етнографии и искусствоведения. Кишинів: Штиинца, 1990. 268 с.
11. Бейлекчи В. В. Курган у с. Щербанка : ДСПК, 1993. Вип. 4. С. 62–78
12. Борзіяк І.А., Дергачев В.А., Манзура І.В. Рошканские курганы. Кишинів: Штиинца. 1989. 75 с.
13. Гудкова А.В., Алексеева І.Л., Тощев Г.Н. Отчет о работе Измаильской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1978 году : НА ІА НАН України. Київ, 1978. № 1978/15. 139 с., 132 табл.
14. Гудкова А.В., Добролюбський А.О., Тощев Н.Г. Отчет о работе Измаильской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1979 году : НА ІА НАН України. Київ, 1979. № 1979/5. 94 с., 62 табл.
15. Гудкова А.В., Добролюбський А.О., Тощев Н.Г. Отчет о работе Измаильской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1980 году : НА ІА НАН України. Київ, 1980. № 1980/7. 119 с., 72 табл.
16. Гудкова А.В., Добролюбський А.О., Тощев Н.Г. Отчет о работе Измаильской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1981 году : НА ІА НАН України. Київ, 1981. № 1981/1. 94 с., 79 табл.
17. Гудкова А.В., Тощев Г.Н., Фокеев М.М. Отчет о работе Измаильской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1982 году : ІА НАН України : Архів ІА НАН України. Інв. № 1982/6. Київ, 1982. 56 с., 61 табл.
18. Гудкова А.В., Тощев Г.Н., Фокеев М.М. Отчет о работе Измаильской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1984 году : НА ІА НАН України. Київ, 1984. № 1984/158. 124 с., 62 табл.
19. Гудкова А.В., Тощев Г.Н., Чеботаренко Г.Ф. Курганы у сел. Кислица и Озерное Одесской области : ДСПК, 1995. Вип 5. С. 91–109.

20. Дворянінов С.О., Дзиговський О.М., Субботін Л.В. Раскопки курганной группы у с. Вишневое : Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. К.: Наукова думка, 1985. С. 132–174.
21. Демченко Т. Археологические исследования курганов левобережья Среднего Прута (раскопки 1982 и 1984 гг) : *Tyragetia. Serienouă*, 2007. V. 1 [XVI]. № 1. С. 195–215
22. Дзиговський О.М., Субботін Л.В. Сергіївський могильник та його місце серед курганних пам'яток Приморської зони Буджака : Археология и этнологія Восточной Европы. Одесса: Гермес, 1997. С. 168–191.
23. Ковпаненко Г.Т., Бунятян Е.П., Гаврилюк Н.А. Раскопки курганов у с. Ковалевка : Курганы на Южном Буге. Київ: Наукова думка, 1978. С.7–132.
24. Ковпаненко Г.Т., Гаврилюк Н.А. Курганы у с. Ковалевка (группа VI) : Археологічні відкриття в Україні 2000–2001 р. Київ: ІА НАНУ, 2002. С. 259–276.
25. Малюкевич А., Агульников С. Раскопки кургана №2 у с. Молога в Нижнем Поднестровье : *Revistaarheologica. Serienouă. Chişinău*, 2005. Т. 1. №1. С. 193–211.
26. Петренко В.Г. Курган бронзового века у с. Старые Беяры : Вороновка П. Поселение позднебронзового века в Северо-Западном Причерноморье. Київ:Наукова думка, 1991. С. 77–91.
27. Петренко В.Г. Курган эпохи палеометалла на побережье Хаджибейского лимана : МАСП. 2010. Вип. 11. С. 303–368.
28. Савва Е.Н., Клочко Е.О. Раскопки курганов и поселения эпохи поздней бронзы Кривое озеро у села Терновка в Поднестровье : Северное Причерноморье: от энеолита к античности. Тираспіль: ПГУ. 2002. С. 149–179.
29. Серова Н.Л., Яровий Є.В. Григориопольские курганы Кишинів: Штиинца, 1987. 156 с.

30. Субботін Л.В. Два кургана епохи бронзи в Буго-Дністровському междуреччя : Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья. Київ: Наукова думка, 1982. С. 100–110.
31. Субботін Л.В., Дзиговський О.М. Отчет о работе Дунай-Дністровской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1989 году : НА ІА НАН України. 1989/35. 44 с., 31 іл.
32. Субботін Л.В., Дзиговський О.М., Островерхов А.С. Археологические древности Буджака. Курганы у сел. Вишневое и Белолесье : НАН України ІА Одеський археологічний музей. Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова. Одеса, 1998. 173 с.
33. Субботін Л.В., Дзиговський О.М., Островерхов А.С. Отчет о работе Дунай-Дністровской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1988 году : НА ІА НАН України. 1988/23. 157 с., 61 табл.
34. Субботін Л.В., Дзиговський О.М., Фокєєв М.М. Отчет о работе Дунай-Дністровской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1987 году : НА ІА НАН України. 1987/24. 125 с., 75 табл.
35. Субботін Л.В., Разумов С.Н., Синика В.С. Семёновские курганы Серія Археологические памятники Приднестровья Т.4 Тираспіль – 2017. – 183 с.
36. Шмаглій Н.М., Черняков І.Т. Исследования курганов в степной части междуречья Дуная и Днестра (1964-1966 гг.) : Материалы по археологии Северного Причерноморья: Сб. науч. тр. 1970. Вип. 6. 115 с.
37. Яровой Е. В. Курганы энеолита-эпохи бронзы нижнего Поднестровья. Кишинёв. Штиинца. 272 с. 1990

Література

38. Андрушко Я.С. Професійна ідентичність особистості як психологічний феномен : Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Київ, 2013. Вип.19. С.104-110.

39. Бубулич В.Г., Хахеу В.П. Исследования курганов в Каменском районе на левобережье Среднего Днестра : Северное Причерноморье: от энеолита к античности. Тираспіль: ПГУ, 2002. С. 112–148.
40. Городцов В. А. Результаты исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии 1901 года // Труды XII АС в Харькове. 1902. — М., 1905. — Т. 1.
41. Давидюк В.Ф. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі): навч. посіб. для студ. вищих навч. Закладів. Вид. третє, виправл., доп. і перероб. / В.Ф. Давидюк. – Луцьк: ПВД «Твердиня» №, 2014. – 448 с.
42. Демченко О.В. Ритуал перевертання посуду в поховальному обряді катакомбної культури та спроби інтерпретації його значення : Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2012. С. 15-28.
43. Дергачев В. А. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. Кишинів: Штиинца, 1986. 222 с.
44. Дубяга А. П. Статевовіковий аналіз поховань Донецько-Донського варіанту катакомбної культури з елементами озброєння. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works / edited by M. Zhurba. Montreal: CPM «ASF», NGO «Sobornist», 2020. Issue 5(10). P. 52–55.*
45. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ: Орфей, 2002. 448 с.
46. Іванова С. В. Буджацька культура Північно-Західного Причорномор'я: контакти і зв'язки з культурами шнурової кераміки
47. Іванова С.В. Соціальна структура населення ямної культури Північно-Західного Причорномор'я. Одеса: Друк, 2001. 244 с. Наукове видання.
48. Іванова С.В., Островерхов А.О., Савельєв О.К. Очерки истории и археологи Днестро-Бугского междуречья. Київ: КНТ, 2012. 300 с.
49. Іванова С.В. Палеоэкология и культурная динамика. Голоцен Северо-Западного Причерноморья : научное издание / С. Іванова, Д. Кіосак, Е.

- Виноградова. - Saarbrucken : LAP LAMBERT Academic Publishig, 2011. - 268 с.
50. Іванова С.В., Петренко В.Г., Ветчинникова Н. Е. Кургани древних скотоводов междуречья Южного Буга и Днестра. Одесса: ОГПУ. 2005. 205 с.
 51. Іванова С.В, Тощев Г.Н. Бронзова доба Північно-Західного Причорномор'я: хронологія культур та можливість контактів С.108-126 Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts I S S U E 2 (2018)
 52. Комплекси курганних могильників населення III та першої половини II тисячоліть до Р.Х. з території Наддністянщини неподалік міста Ямпіль Вінницької області. З досліджень північнозахідного рубежу пам'яток культур понтійської зони епохи ранньої бронзи. – Познань: Наука та Інновації, 2014. – С. 313-340.
 53. Кравець В.П., Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерні дослідження: прикладні аспекти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с. монографія / [В. П.Кравець, Т.В. Говорун, О. М.Кікінежді та ін.] ; за наук. ред. В. П.Кравця.
 54. Лобанова М.А., Нестеренко О.В. Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області : Стародавнє Причорномор'я. Одеса. 2018. Вип. 12 С. 327-331.
 55. Мудрик А.Б. Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток. Луцьк, 2014. 204 с.
 56. Нагорна Л.М. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ, ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
 57. Небрат С.Г. Астрагали у поховальному обряді людності інгульської катакомбної культури // Донецький археологічний збірник. – № 21. – Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2018. – С. 7-16.
 58. Небрат С.Г. Вогонь у поховальній практиці населення інгульської катакомбної культури // Україна у світовому історичному просторі.

- Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції 26 квітня 2019 р.– Маріуполь: МДУ, 2019. – С. 108-110.
59. Орешета Ю. В. "Ідентифікація" та "професійна ідентифікація": теоретична інтерпретація понять / Ю. В. Орешета // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. - 2013. - Вип. 58. - С. 104-112.
 60. Пустовалов С.Ж. Классификация катакомбной керамики : Эпоха бронзы Доно-Донецкого региона : Материалы 5-го Украинско-Российского полевого археологического семинара. Київ - Воронеж, 2001. С. 88 - 95.
 61. Пустовалов С. Ж., Телегін Д. Я., Ковалюх М. М. Радіокарбонова хронологія ямних та катакомбних пам'яток // Магістеріум. Археологічні студії. - Вип. 11. - 2003. – С. 24-27.
 62. Синькевич О.Б. Вікова ідентичність в контексті масової культури: соціально-філософський аналіз : Гілея: науковий вісник, 2014. Вип. 89. С. 294-299
 63. Скирда В. В. Дослідження В. О. Городцова на території сучасної України / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Древности. - 2014-2015. - Вып. 13. - С. 330-336.
 64. Словік О.М. Типи професійної ідентифікації особистості / О.М. Словік // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2/1. – С. 159–161.
 65. Танчин І. Соціологія: Навч. посіб. – Львів: УАД, 2005. – 360 с.
 66. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Львів: Кальварія, 2003. 543 с.
 67. Чорна Л.Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз) : Проблеми політичної психології та її роль у ставленні громадянина Української держави. 2012. Вип.13. С. 108-118